

SAMLAREN

TIDSKRIFT

FÖR

SVENSK LITTERATURHISTORISK
FORSKNING

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 35

1954

UPPSALA 1955

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET

UPPSALA 1955

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB

547565

Naturens förbannelse.

En studie i Selma Lagerlöfs naturuppfattning.

Av *Ying Toijer-Nilsson*.

Svenska och utländska romantiker och sagodiktare var Selma Lagerlöfs ständiga följeslagare under uppväxtåren. Visserligen blev det endast utanverken av romantikens naturfilosofi, som väckte hennes uppmärksamhet och berikade hennes fantasiliv. Därigenom skapades dock en resonansbotten, som möjliggjorde, att hon senare kunde tillägna sig åtminstone något av den bakomliggande idévärlden. Framförallt fann hon hos romantikerna en mycket utpräglad fantasivärld. På Lycksalighetens ö bodde elementarandar, älvor och féer, samma varelser, som mötte henne i sagor och sägner eller i ett sådant verk som Shakespeares »En midsommarnattsdröm». Denna värld bör tidigt och outplånligt ha givit hennes fantasi den inriktning, som ständigt bryter igenom i hennes diktning. En stark böjelse att personifiera naturen och de döda tingen är ett väsentligt drag i Selma Lagerlöfs verk. Hon var ett klenst och stillsamt barn, som ofta tog sin tillflykt till romantiska fantasier. Trots mellanliggande tidsströmningar lyckades därigenom också romantiken övervintra hos henne och fick sitt utlopp i »Gösta Berlings saga».

Kastar man en blick på hennes tidigaste produktion, upptäcker man snart, att hennes romantiska läsning färgat av sig. Om ett av de tidiga skådespelen för dockteater skrev hon också själv ett drygt decennium senare: »Man skall vara så genombarnslig och på samma gång så bevandrad i både Atterbom, Shakespeare och Tegnér, som jag då var, för att kunna frambringa ett sådant mästerverk.»¹ Två sådana pjäser från vintern 1877—1878 finns bevarade i manuskript: »De tre guldäpplena» och »Snö och blod».² De är uppbyggda på folksagomotiv och deras lätta rytmer ger stark association till atterbomsk sagostil. Ännu var hon i sin naturbesjälning fången i romantiska läsreminiscenser och saknade förmåga att utnyttja föreställningarna i sin hembygd. De andar, som framkallades i »Snö och blod», hade inget samband med levande folkstro. Lika litet har näckens harpa den realitetsprägel, som näcken och hans spel kan få i hennes senare diktning. Förhållandet är detsamma, när det gäller tillfällighetsdikter och teateronetter från 80-talet. De naturväsen, som förekommer i liknelser och allegorier, visar, att det fortfarande var i romantikens och midsommarnattsdrömmens älvvärld, hon kände sig mest hemma.

Ett par undantag är symptomatiska. När hon i »Madame de Castro»

¹ Brev till Sophie Adlersparre, Karlstad 11/5 1891. Meddelat av fil. dr B. Ek.

² Märbackasamlingen, KB.

och i dikten »I björkallén» gestaltade värmländsk miljö, skymtar en smula äkta naturkänsla. Gården och dess natur skildrades som levande varelser på ett sätt, som låter ana hennes kommande naturbesjälning. Fullt utbildad framträdde den först i »Gösta Berlings saga». Där hade hon genom romantikens utanverk trängt fram till levande romantisk tradition. Förromantikerna och nyromantikerna hade en betydelsefull inspirationskälla i sitt intresse för folksaga och folkvisa. Hon influerades nu direkt av samma motivkrets.

Återvändandet till Värmland behövdes, för att Selma Lagerlöfs självständigt stilskapande förmåga skulle få fritt utlopp. Det var inte bara de glada festernas landskap, hon därigenom ville levandegöra. Hon ville också berätta om det Värmland, där än i dag tron på »skrock och skrömt» är levande. Gammal vidskepelse var för Selma Lagerlöf intimt förbunden med den trakt hon skrev om. Mitt under det brinnande arbetet på »Gösta Berlings saga» omvittrade hon i brev till Helena Nyblom, hur hon fann hela befolkningen genomträngd av tron på övernaturliga ting.³ Mystik utmärkte hennes hemtrakt. Det värmländska landskapet i olika grader av liv kom också att omsluta hela verket. Det bildar inte endast en besjälad bakgrund, som skisseras i första kapitlet med dess björnsonskt samtalande skog och slätt utan färgas också efter huvudpersonernas temperament. Och, vilket inte är minst väsentligt, det tar del i själva handlingsgången. Ända från början markeras detta. Naturens ogästvänlighet framställs som en viktig orsak till prästens förfall. Allt efter som intrigen framskrider understrykes sedan den roll, som spelas av landskapets synliga och osynliga invånare. Vargarna återförde Gösta Berling och Anna Stjärnhök på den rätta vägen. Skatorna, framkallade av Dovres häxa, jagade den onda grevinnan från Borg. Skogsfrun, som kom vandrande på Karlstads torg, var nog så verklig för Kevenhüller och ingripande i hans öde. Folket i Finnskogarna trodde på trollen i berget och tomten på logen.

Selma Lagerlöfs kontakt med levande folktro måste uppmärksammas vid en analys av »Gösta Berlings saga». Verket i sin helhet sammanhänger ju dessutom nära med muntlig tradition. Berendsohn, som understrukt detta drag i hennes diktning, har väl något överdrivit sin tes. Men speciellt när det gäller de värmländska motiven, måste man erkänna riktigheten i hans påståenden. De bygger ju i hög grad på vad hon hört berättas i hembygden. I samband med hennes naturbesjälning får man alltid räkna med det värmländska arvet. Att döma av uppteckningarna från Värmland i Uppsala Landsmålsarkiv lever f. ö. mycket av den vidskepelse, hon mötte, fortfarande kvar. Att Selma Lagerlöf kommit i kontakt med människor, för vilka naturbesjälning var en levande verklighet, kan man nog inte dra i tvivelsmål. I »Gösta Berlings saga» använde hon detta värmländska arv för första gången men inte för den sista. Omformat eller tillökad kommer det ofta till synes. Om också senare teorier och medvetna anspelningar förändrat stoffet, bör man hålla i minnet, att det i detta sammanhang aldrig helt och hållet kan vara fråga om *Lesefrüchte*. En viss mytskapande förmåga hos henne själv gick dessutom den gamla folktron till mötes och förstärkte det naiva draget i hennes antropomorfism. Ett par rader i ett brev till Sophie Adlersparre visar, att hon var väl med-

³ Brårud, Sunne 8/6 1891. UUB.

veten om denna böjelse: »Dessutom är för mig allt personligt. Jag skulle kunna dikta myter om solen, elden, ljuset, lundar, floder alldeles som de naiva första folken.»⁴

Emellertid är »Gösta Berlings saga» ett verk, där *naive und sentimentalische Dichtung* möts. Levertin, som i »Svenska gestalter» kritiserade hennes förmänskligande av döda ting och abstrakta begrepp, har velat framhålla det sentimentala draget i hennes verk. Hans kritik därav är skarp. Även den, som något reserverar sig mot hans värdeomdöme, måste dock erkänna vikten av att just denna sida av hennes diktning dras fram. Det finns ett starkare inslag av teoretiserande och påverkningar i hennes naturbesjälning än som framgår vid första anblicken. I sin hembygd återfann Selma Lagerlöf något av den värld Schiller besjög i »Die Götter Griechenlands» eller den tid Tegnér saknade diktade om i »Asatiden». Detta levande stoff blev sedan råmaterialet för hennes fantasi bearbetningar och spekulationer. Influenser från skilda håll invävdes. Carlyle t. ex. måste ha haft betydelse även i detta sammanhang. Den storartade helhetssyn, som genomgår hans verk, kan knappast ha undgått att göra intryck på henne. Han menade ju, att skapelsen var Guds klädedräkt, helt genomandad av Guds kraft. I tillräckligt mått framkommer dessa åsikter även i de två böcker man med säkerhet vet, att hon läste före »Gösta Berlings saga»: »On heroes, hero-worship and the heroic in history» samt »Franska revolutionen» i översättningen av 1884—1885. Det finns ingenting dödt i världen, heter det i »Franska revolutionen». Carlyle framhåller, att »hvad vi kalla dödt endast är förändradt, i det dess krafter verka i omvänd ordning! Löfvet, som ligger ruttnande i höstregnet, har ännu kraft, hur kunde det eljes ruttna? Hela vår verld är endast en oändlig, tusenfaldig komplex af krafter, [...]»⁵

Livets ande bor ännu i de döda tingen, står det hos Selma Lagerlöf i kapitlet »Torkan». Skrankan mellan människorna och de döda tingen, som känner och lider med de levande, är inte så stor, som människorna tror, ty »hvilken del af jordens stoft är det, som ej varit inne i lifvets krets-gång? Har ej vägens kringdrifvande stoft smekts som mjukt hår, älskats som goda välgörande händer? Har ej vattnet i hjulspåret fordom strömmat som blod genom klappande hjärtan?»⁶ I »Kusin Kristoffer» är krets-gången omvänd. »Jorden, den stora modern, börjar lefva. Yr som ett barn stiger hon upp ur badet i vårfloden, ur duschen i vårregnet. Sten och mylla glittra af lust. 'In i lifvets krets-gång!' jublar minsta grand. 'Vi skola färdas som vingar i klar luft. Vi skola skimra i unga flickors rodnande kinder.»⁷ En poetiskt uppmjukad reminiscens av »Hamlet» märks också i dessa rader. Steget är inte så långt från den kyrkogårdsscen, där Hamlet bevisar, hur Alexanders ädla stoft kunde bli täppning i ett sprund.

Algot Werin har i »Svensk idealism» antagit ett inflytande från Carlyle på Selma Lagerlöfs naturbesjälning. Men han räknar också med att hon kan ha gjort bekantskap med en panteistiskt romantisk världsförklaring även på annat håll, t. ex. hos Rydberg. Dock bör väl ej heller Goethe glömmas i detta sammanhang. Från honom hade Carlyle inspirerats till

⁴ Rocklunda, Kantorp 15/3 1891; brevet meddelat av B. Ek.

⁵ *Franska revolutionen*, 1884—1885, 2, s. 109.

⁶ Gösta Berlings saga, 2, s. 169 f.

⁷ *A. a.*, 2, s. 3.

sin i den romantiska filosofiens anda utformade världsbild. Även Selma Lagerlöf kunde direkt ha påverkats från samma håll. Hon hade ju, som Stellan Arvidson ingående visat, »Faust» synnerligen aktuell vid författandet av »Gösta Berlings saga». Dess betydelse för huvudhandlingen är ofrånkomlig. Hennes inbillning kan dessutom också ha tilltalats av Fausts kontakt med andevärlden och ogenerade umgänge med både folkliga och litterära fantasiskapelser.

Att nog specificera vad av allt romantiskt allmängods, som kan ha influerat hennes naturuppfattning, är här inte min avsikt. Undersökningen gör på denna punkt inte anspråk på någon fullständighet utan är avsedd enbart som introduktion till den linje, som sedan skall följas: tve-synen i hennes naturuppfattning speciellt i relation till naturfientlig religion. Mest angeläget är att till en början ge en antydning om arten av hennes naturbesjälning och dess två viktigaste rötter: folklig vidskepelse och romantisk tradition. Tidig och vittomspännande som Selma Lagerlöfs romantiska beläsenhet var, kan man inte mer än peka på vissa detaljer, som är möjliga att härleda, och i övrigt anta en vagt bestämd, allmänt romantisk påverkan. Inte minst genom Brandes' »Hovedströmningar» fick hon ju en vidsträckt, indirekt kontakt med romantisk naturkänsla och även en litteraturhistorisk belysning av den. Det finns både tidiga och sena vittnesbörd om hennes brandesstudier. Till Sophie Adlersparre skrev hon 21/2 1891, att Brandes skrifter var henne välbekanta, och att hans insats i hennes utveckling nog inte varit så obetydlig.⁸ Sophie Elkan bestyrkte detta i ett brev troligen från 1904. Selma Lagerlöf skulle själv ha sagt, att hon vid tiden för »Gösta Berlings saga» läste »Hovedströmningar» och tog intryck av det Brandes skrev om den romantiska litteraturen⁹, och hon vidhöll detta i ett sent uttalande till Elis Andersson. Det var, vad hon läste om romantiken i »Hovedströmningar», som stärkte hennes uppsåt att berätta de romantiska historierna efter sitt eget huvud.¹ Låt vara att hon inte följde Brandes' intentioner, då hon befolkade sitt landskap med mystiska naturväsen och gav efter för nattliga skräckstämningar. Det gjorde hon ju inte heller, då hon av hans antiromantiska verk styrktes att skriva en roman med starkt romantiska drag. Trots sitt avståndstagande från tysk nyromantik har Brandes tagit upp tillräckligt av dess naturfilosofi, dess *Waldeinsamkeit* och skräckstämning, för att det skulle aktualisera och fördjupa Selma Lagerlöfs känsla för och kunskap om romantisk tradition. Hon kan även ha stimulerats av hans lyriska naturkänsla och stundom panteistiskt färgade återgivanden av dikt, som han ansåg visa det rätta sinnet för naturen.

Den syn på naturen, som författarinnan på så olika sätt kommit fram till, är emellertid mycket skiftande. Sambandet mellan människor och natur kan stärkas till gemenskap. Men det kan också hårdna till ovilja. Naturen får lida för människans skull och svarar med revolt. En motsättning, som skapar ånger och stundom stelnar i skräck, blir människornas erfarenhet.

Traditionen om en dylik motsättning är gammal. Selma Lagerlöfs upp-

⁸ Brevet meddelat av B. Ek.

⁹ Brev från Sophie Elkan till Betty Warburg. Denna brevväxling tillhör fru Maud Hyltén-Cavallius, Stockholm.

¹ *Mårbacka och Övralid*, 2, s. 233.

tagande av temat kreaturens suckan visar, att hon kommit i kontakt med några av dess litterära varianter. Läran om naturens förbannelse för människans skull har ju sin utgångspunkt i första Mosebok 3: 17. Sammanställd med de paulinska orden om sambandet mellan människornas gärningar och naturens tillstånd (Rom. 8: 19 f.) har den mycket debatterats genom tiderna. Tidigt inom den kristna kyrkan uppstod en diskussion om frågan: är skapelsen något ont eller något gott. Den första av den gamla kyrkans tre grunddogmer, den om Gud såsom himmelens och jordens skapare, dvs. erkännandet av att även materien är Guds verk, tillkom som en medveten opposition mot senantikens synkretistiska riktningar inklusive de gnostiska sekterna. Dessas åsikt var ju, att den materiella världen frambragts av en ond makt, demiurgen. Människan hade ursprungligen tillhört en högre värld men hade fallit och längtade sedan ständigt åter till sitt himmelska ursprung. Denna dualistiska tanke fick näring hos Augustinus och återkom i medeltidens eremit- och munkväsen.² I medeltida fromhetsliv fanns ett inslag av naturfientlighet. Augustinus klagade över att människorna beundrade bergens höjd, havets vågor, flodernas lopp och stjärnornas banor men inte betraktade sin själs oändlighet. Det finns exempel på munkar, som visade likgiltighet och även hat gentemot naturen omkring dem. En av dem hade för säkerhets skull sin kåpa dragen över huvudet, när han vattnade sina planteringar, för att han ej skulle frestas till någon världslig glädje över trädgårdens frodighet.³ Naturligtvis var icke en dylik inställning allenarådande. Man behöver blott som motvikt dra fram Franciskus av Assisi, och han var inte ensam. Dessa båda motsatta uppfattningar parallelliserades under medeltiden och har återkommit växlande eller samtida ända in i nuvarande tid. I kritik mot pietism och herrnhutism såg det naturvetenskapligt orienterade 1700-talet Guds vishet i naturen⁴, liksom Wallin sedermera skulle göra i en del av sina psalmer. Tonvikten på första artikeln åtföljes av moralism, som naturligt är, då mindre vikt lägges vid försoningstanken. Under 1800-talet ansågs åter fältet moget för en diskussion i dessa frågor. Det förekom åtskilliga angrepp på dualismen i dess olika skiftningar, sådan den framträdde inte minst inom väckelserörelserna men även inom kyrkan. Wikners »Naturens förbannelse» är ett inlägg i denna strid. Vi möter därvid också sådana namn som Runeberg, Boström, Rydberg.

Selma Lagerlöf har observerat det världsförnekande draget i kristendomens naturuppfattning. Det avspeglas i de angrepp, hon i sina verk gör på asketism och fanatism. Denna linje, som lätt antydes i sagospelen, kan följas genom hela hennes produktion. Hatto, eremiten, är typexemplet, men motivet varieras alltifrån »Osynliga länkars» fornnordiska gestalter till Karl-Artur Ekenstedt. Även i »Gösta Berlings saga» finns alltså spår av en viss dualism. Naturen blir ond eller fientligt inställd för människans skull eller i vissa människors ögon. Den stora torkan, som övergick Fryksdalen, skildras ju som en straffdom från en gammaltestamentligt sträng Gud. Sambandet mellan människor och natur har lett till att na-

² Anders Nygren, *Den kristna kärlekstanken genom tiderna*, 2, 1947, s. 60 ff., s. 269 ff.

³ Yrjö Hirn, *Eremiter och pilgrimer*, 1924, s. 56 ff.

⁴ Albert Wifstrand, *Andelig talekonst*, 1943, s. 38 f.; Gustaf Aulén, *Den kristna gudsbilden*, 1927, s. 291 ff.

turen måste lida för människornas skull. Så glider gemenskapen över i motsättning. Liksom sjömännen på profeten Jonas' skepp sökte man den som var skyldig till att denna prövning sänts. »Hvem är det, o Herre, som din hand söker», ljud frågan på allas läppar. Detta sökande efter en skyldig borde väl efter Selma Lagerlöfs mening ha stannat inför traktens hela befolkning. Frid uppnåddes inte förrän efter kapten Lennarts ställföreträdande lidande. Algot Werin har i »Svensk idealism» framhållit, att denna kreaturernas suckan hos Selma Lagerlöf framförallt bär vittne om moralisk skuld. Detta är otvivelaktigt. Malmström tillhör ju också dem, som givit problemet dess moraliska utformning.⁵ Hans »att aldrig för min skull det sucka skall så tungt uti skogen» erbjuder likheter med Selma Lagerlöfs uppfattning av problemet. I kapitlet »Torkan» talar hon just om att de döda tingen måste lida mycket, då ofrid och hat uppfyller jorden. »Då blir vågen vild och roflysten som en röfvere; då blir åkern karg som en girig. *Men ve den, för hvars skull skogen suckar och bergen gråta*»⁶ (kurs. här). Paralleller finns på flera ställen i verket. I »de gamla åkdonen» sägs, att det ej är gott, när naturen sörjer över människorna. Och i »Järnet från Ekeby» både skrattar och gråter naturen över kavaljererna.

Även Stagnelius och Rydberg kan ha spelat in vid hennes utnyttjande av detta motiv. Den lärobok, som användes på seminariet, Gustaf Claeson: »Öfversigt af svenska språkets och litteraturens historia», upptog det väsentliga av Stagnelius' filosofi. I sitt fall från gudomen drog människan naturen med sig. Alla dess företeelser, vindens sus, blommans doft, fåglarnas kvitter, är intet annat än suckar över detta avfall. Blott genom ett fritt försakande av det jordiska skugglivets alla lockelser vore en försöning möjlig och återgången öppnad till de saligas rike. Att Selma Lagerlöf även under seminarietiden kom i kontakt med Rydbergs »Dikter» 1882 är ganska troligt. Stockholmsåren var ju intellektuellt livaktiga. »Torkan» tycks ju också vara en god illustration till Rydbergs ord: »i människans ande ha tingen sin lag».

Av hennes jämnåriga var bl. a. Fröding inne på dessa teorier om en växelverkan mellan människan och naturen. Som jag närmare utrett i Karlstads-Tidningen (31/5 1954), råder ett samband mellan de båda värm-länningarnas tankegångar, som kan ha berott på påverkan från Fröding. Här skall bara helt kortfattat göras ett par påpekanden. Kapitlet »Skogstorpet» i »Gösta Berlings saga» finns i två versioner.⁷ Den slutgiltiga har en viss överensstämmelse med Frödings dikt »I skogen». Den onda människotanken gör naturen ond. »Skogen blir en hemsk bostad för den som bär på onda tankar», säger Selma Lagerlöf. »Min anfrätta mänskotanke / förstör hvad naturen byggt, / i färgspel och barrdoft och gransus / det blandar sig in något styggt» heter det hos Fröding. »Gitarr och dragharmonika» kan hon ha läst, innan »Skogstorpet» blev fullt färdigt. Motstycket till »I skogen», »En fattig munk från Skara», bör hon med ganska stor sannolikhet tidigt ha tagit del av. Den trycktes i samma nummer av Karlstads-Tidningen som Frödings recension av »Gösta Berlings saga» (24/12 1891). Där ställs naturen i opposition till kristendomen på ett sätt, som liknar Selma Lagerlöfs senare utformning av en dylik kontrast. *Na-*

⁵ Jfr Böök, *Kreaturens suckan, Edda*, 1914, 1, s. 323.

⁶ *Gösta Berlings saga*, 2, s. 170.

⁷ Helge Gullberg, *Stil- och manuskriptstudier till Gösta Berlings saga*, 1948, s. 75 ff.

turen får lära *munken* en kärlekslära, som han förut inte kommit i kontakt med. I Selma Lagerlöfs noveller och dikter med motiv från brytningen mellan kristendom och hedendom i Norden (från 1892—1894) kommer vi att finna samma motsättning mellan dualistisk kristendom och harmonisk natur.

Även när det gäller motsättningen till naturen, inverkar emellertid hembygdstraditionen. Detta märks bl. a. just i »Skogstorpet». Den hemvände soldaten såg i skogens djur sina fiender. Detta hänger samman med folktrons urgamla djuruppfattning. Gunnar Ahlström har poängterat, att den har en framträdande plats i »Gösta Berlings saga».⁸ Skildringen av naturens avoghet kan alltså vara betingad av bygdens vidskepelse.

Ondskefull är naturen, lömsk som en sofvande orm, intet kan man tro. Där ligger Löfvens sjö i härlig skönhet, men tro honom ej, han lurar på rof; hvarje år måste han uppbära sin skatt af drunknande. Där ligger skogen, lockande fridfull, men tro honom ej! Skogen är full af oheliga djur, besatta af onda trollpackors och mordlystna skojares själar.⁹

Oftast står naturens hemskhet i samband med mörkret, skogarnas mörker eller nätternas. Sintram, djävulens budbärare, var ljusets fiende, »älskaren af mörker utan morgon, död utan uppståndelse, af vinter utan vår». Denne *Geist der stets verneint* hatade människor och människors verk. I och med detta var han även motståndare till naturens skönhet och människornas goda förhållande till den. Han älskade öde trakter och obruten mark. Stundom varieras detta tema så, att naturen själv gör uppror mot de band människorna lägger på den, då bygd bryts. Folkmassorna, som gått i skogen för att söka nygårdsflickan, stormade mot Ekeby som skogens hemskaste byke. Det föreföll, som om det inte var människor, som kom rusande, utan skogens troll och ödemarkens vilddjur. Det var underjordens mörka makter, som blivit fria. Bergens andar behövde inte längre bryta malm, skogens andar hade upphört att fälla träd och vakta milor, fältets andar ville inte längre låta bröd växa på åkern. I kapitlet »Lifvets stigar» glädde sig vårflodens upprörda vågor åt att människoverket omintetgjordes.

De ha sotat oss med kol, de ha dammat oss med mjöl, de ha lagt arbetsok på oss som oxar, kört oss i ring, stängt oss inne, hämmat oss med dammluckor, tvungit oss att draga de tunga hjulen, bära de otypliga timmerstockarna. Men nu skola vi vinna friheten.¹

Författarinnans sätt att se på naturföreteelserna rymmer alltså en odiskutabel tvesyn. Förhållandet mellan människorna och naturen skiftar starkt. Människorna och naturen är av samma stoff, delar av samma helhet, underkastade samma öden och ingripande i varandras liv. Naturen gråter med människan och gläds med henne. Det lyckligaste tillståndet är, när fred råder mellan människa och natur; en god och lycklig människa har också den rätta gemenskapen med naturvärlden, som färgas av hennes temperament. Det är den ena sidan. Men sambandet kan slå över i hat. Det finns också en naturlig fiendskap mellan människorna och na-

⁸ Gunnar Ahlström, *Den underbara resan*, 1942, s. 135.

⁹ *Gösta Berlings saga*, 1, s. 140.

¹ *A. a.*, 2, s. 16.

turen. Den vilda naturen är hatisk och ondskefull gentemot människan och gör uppror mot hennes tvång; människan kan vara avogt inställd till naturen. Sida vid sida är här invävda i handlingen dessa skilda varianter av romantisk och folktrobetingad naturuppfattning. Någon tendentiös färgning tycks ännu inte finnas i Selma Lagerlöfs natursyn. Det skulle dock inte dröja länge, innan hon började använda den ena av dessa uppfattningar i tendensens tjänst. Hon fördjupade människornas naturhat och satte in kristendomen som en starkt bidragande orsak därtill. När hon sedan angrep naturfientlighet, kunde hon därmed också angripa kristen asketism och världsförnekelse. Genom en händelse, som ser ut som en tanke, finns en antydning till en konflikt mellan kristendom och natur redan i dockskådespelet »Snö och blod». *Biskopen* i sagan är just den som mest fruktar naturvarelsernas onda inflytande på prinsen:

Slikt äfventyr jag förr ej såg.
 Det trollet vunnit prinsens håg,
 Hur skall man honom rädda?
 Hans själ förgås evinnerlig,
 Alektryo, bättre vore dig,
 Din graf i djupet bädda
 Än att den tärnan ta till brud
 Sänd mig en räddare min Gud.²

Mer än en tillfällighet kan väl knappast detta vara. Ej heller är det tillrådligt att dra alltför vittgående slutsatser av den flyktiga singoallikheten. Det bör dock erinras om att Eliasson funnit ett ungdomsutkast, där en av personerna hette Zingoalla.³ Men Rydbergs namn är av vikt att hålla i minnet, när denna konflikt nästa gång blir aktuell. Såväl när det gäller hennes religion som hennes naturuppfattning, får man räkna med rydbergsinflytandet.

*   *
 *

Selma Lagerlöfs religion var mycket odogmatisk. Som hon själv i brev påpekat och Ek framdragit⁴, kom hon under utbildningstiden i kontakt med den religiösa liberalismen. Visserligen tilltog sedan hennes intresse för religionen och det övernaturliga. Hon sysselsatte sig mycket med de religiösa frågorna och trodde mestadels på ett högsta väsende och en översinnlig värld. Men ehuru hon alltid i sina böcker pläderade för en kristen etik, var hon större delen av sitt liv inte kristen i rent kyrklig mening. Starkt avstånd tog hon dessutom alltid från alltför asketiska eller fanatiska varianter av kristendomen. Som Ek framhållit, övertog hon från Viktor Rydberg tvåfrontskriget mot materialismen å ena sidan och mot kristen dogmatism och religiös fanatism å den andra. Hennes egna erfarenheter smälte där samman med tidsströmningarna. Angreppspunkter kunde finnas i olika läger. Faderns avsky mot läseri kunde ha påverkat henne under barndomen. Men i Landskrona tog hon parti för frälsningsarmén gentemot den överdrivet ortodoxe prosten Kleberg.⁵

² Mårbackasamlingen, KB. Skådespelet *Snö och blod*, s. 3, spalt 2.

³ *Sydsvenska Dagbladet*, 8/1 1951.

⁴ Ek, *Selma Lagerlöf efter Gösta Berlings saga*, 1951, s. 275 ff.

⁵ *A. a.*, s. 278 ff.

Tolerans, stundom driven till sin spets, var, vad hon framförallt kämpade för. Olle Holmberg har med utgångspunkt från berättelsen »Frid på jorden» velat se första världskriget som en orsak till att hon så starkt framhöll försoningens och förlåtelsens lära.⁶ Selma Lagerlöf låter det i denna novell (tr. 1917) vara Guds mening, att man skall förfara med godhet mot alla, även mot rövare och mördare, även mot dem som farit fram så mot en oskyldig, att hon är som ett vilt djur, när hon vänder tillbaka till sitt hem. Holmberg anser, att krigsårens erfarenheter av våld utlöste den känslan hos författarinnan, att allt annat var bättre än våld. Detta drag i hennes diktning uppträdde emellertid långt tidigare än kriget. Ingerslev spårar det till slutorden i berättelsen »Trollmusik».⁷ Afzelius daterar denna novell till åren 1891—1897; Elin Wägner fixerar på okända grunder tiden till hösten 1895.⁸ Även hon har påpekat det motivet hos Selma Lagerlöf, att Gud inte gjorde åtskillnad på människor. Emellertid har Wägner begränsat uppfattningen till att gälla speciellt den mystiska julnatten. Hon ser bort från t. ex. en sådan berättelse som »Bortbytingen» och drar linjen de stora julberättelserna emellan; man fick inte dra på hämndetåg en julnatt.

Den gamle klockaren i »Trollmusik» försonade sin förfaders oförrätt mot trollen genom att visa vänlighet mot deras gelikar — man kan nästan kalla dem så. Det var skojare, galningar, gudsförnekare, människor hos vilka Selma Lagerlöf på Lies manér fick trollet att titta fram. Klockaren kom till insikt om att Gud ville ha med alla i sin julfrid och julglädje. »'Jaså', sade klockaren, 'jaså, alla skola vara med, alla. Ingen skillnad till personen, troll och bovar och kättare, du vill hava dem med allihop.'»⁹

Selma Lagerlöf bekämpade alltså den sorts intolerans, som Stagnelius skildrade i »Näcken». Men hennes ovilja gällde inte bara intolerans mot naturväsen utan även intolerans mot det slags människor, som hatas och föraktas, kanske i synnerhet av vissa trångsynta kristna. Kärleken var enligt hennes uppfattning det väsentliga i den kristna etiken, kärleken både till människor och till naturen. »Trollmusik» är inte den enda berättelse, där man kan tänka sig, att ett inskränktare begrepp (trollen) står som symbol för ett större (skojarna på berget, mer eller mindre suspekta existenser över huvud taget). Det finns åtskilliga anledningar att anta, att hon i sin skildring av kristendomens dualistiska inställning i förhållande till naturen lade in en tendens mot världsfrånvärd kristendom, liksom Rydberg gjorde i »Singoalla». Tillika kunde hennes framställningssätt vara historiskt betingat. Hon hämtade ju stundom sina motiv från brytningssår, då enligt hennes uppfattning dualism låg i tidens natur.

Den tvesyn i hennes naturskildring, som vi kunnat konstatera i Gösta Berlings saga», har här fått en ny skiftning. Även i detta fall löper många impulser samman. Åter möter vi drag från tidig romantik, folktro, religiös stränghet och katekestrohet tillsatta med carlyleska religionshistorieteorier och rydbergsk antidualism. I mer än ett avseende var hon därvid barn av sin tid. Ahlström har i »Det moderna genombrottet» påpekat, hur 80-talsgenerationen just satte upp naturen mot kristendomen. Dels väg-

⁶ *Svensk Litteraturtidskrift*, 1940, s. 103 ff.

⁷ Fredrik Ingerslev, *Selma Lagerlöf*, Khvn 1949, s. 19.

⁸ *Iduns* Julnummer 1942.

⁹ *Från skilda tider*, 1, s. 362.

rade en tidsålder, som genljöd av darwinismens, de exakta vetenskaper-
nas, de geografiska upptäckternas ekon, att se något ont och skamstämplat
i naturen. Den blev tvärtom en kraftkälla. Dels lade man in ett subjektivt
stämningsbehov i naturen för att på något sätt få utlopp för sin religiösa
känsla. På det sättet kom man snubblande nära romantikens naturbesjäl-
ning. Inte minst hos Brandes kan Selma Lagerlöf ha mött genombrotts-
männens syn på naturen och kristendomen. I hans »Hovedströmningar»
gavs ju även frågan en litteraturhistorisk belysning: reaktionens natur-
förnekelse avhånas, revolutionens naturalism förhårligas. I »Naturalismen
i England» framhålles, att all naturalism i grunden är besläktad med den
grekiska naturuppfattningen och fientlig mot officiell troslära; innerst
inne var den stämplad med den panteism, som i »detta århundrade» ge-
nomtränger all poetisk naturkänsla.¹ Den nya tiden ställde människan i
kretsen av alla dess släktingar, fåglar och vilda djur, plantor och blom-
mor. Kristendomen bjöd oss älska alla människor — naturförgudelsen bjöd
oss älska det ringaste djur.

Ahlström har understrukt en dylik uppfattning hos Brandes.² Ett brut-
talt och råbarkat verklighetsåtergivande skulle för Brandes vara ett ut-
tryck för en förvänd livssyn. Det är kristendomens uppfattning av na-
turen som ett syndigt och förtappat väsen, vilken där går igen. Brandes
är inne på dessa tankegångar redan i analysen av den unge Hugos konst-
teori (V: 33 ff.). Sedermera för han fram dem i direkt avståndstagande
från Zola och hans anhängare i avsnittet om George Sand. Hugos använ-
dande av kontrastverkan: salamandern contra undinen, skönheten contra
odjuret skulle ha sin grund i den medeltida uppspaltningen mellan leka-
men och själ och en därpå byggd dualistisk romantik. Den tidigare roman-
tikern Madame de Staël ansåg däremot inte, att kristendom och natur-
dyrkan behövde stå i motsättning till varandra (I: 197). Hon hänvisade
till bibelordet: när två eller tre är församlade i mitt namn, så vill jag
vara mitt ibland eder. Detta uttolkade hon så: att vara församlade i Guds
namn är intet annat än att njuta Guds sköna naturs upphöjda gåvor, ära
Gud och tacka honom för livet. Hennes åsikt förefaller inte helt olik kom-
promissen mellan kristendom och natur hos den författarinna, vars dik-
tade gestalter hade Madams de Staëls »Corinne» i släden, när de jagades
av vargar.

Motivets utveckling hos Selma Lagerlöf kan till en början studeras ge-
nom en jämförelse mellan novellerna »Karln» från sommaren 1891, »Troll-
musik» samt »Legenden om julrosorna».³ Afzelius har visat sambandet
mellan de tre berättelserna och meddelat källan till det tema som varieras
i dem: K. A. Nicander och G. C. Norling: »Syner och röster ur det för-
dolda.»⁴ Huvudberättelsen i »Karln» är samma spökhistoria, som efter re-
fuserandet fick ligga till sig och sedan återigen utnyttjades i »Löwen-
sköldska ringen». Inflickad i denna är en legend om en from abbot, som

¹ Georg Brandes, *Hovedströmninger i det 19:de Aarhundredes Litteratur*, 4, 1875, s. 61 f.

² Gunnar Ahlström, *Georg Brandes' Hovedströmninger*, 1937, s. 240 f.

³ Nils Afzelius har i BLM 1949, decembernumret, publicerat och kommenterat »Karln». — Ek har meddelat, att Selma Lagerlöf på ett vykort (i Det kongl. Bibl., Khvn) tackar professor Karl Larsen för att han antagit *Legenden om julrosorna*. Poststämpeln är 30/6 1905.

⁴ *Från skilda tider*, 2, s. 378.

efterforskade de vises sten och kände till elementarandarna och deras tecken. En julnatt ville han, att även naturen skulle få del av den glädje, som julen bragte alla jordiska varelser. Han vandrade därför vid tiden för midnattsmässan ut i klosterträdgården. Då utvecklades det underbaraste liv inom de skyddande klostermurarna. Träden knoppades, gräset grodde, blommor spirade upp. Trädgården omvandlades till den härligaste lustgård, och skildringen av dess ljuvlighet kulminerar i att klostrets egen stork återvände från Egypten. Han medförde en flaska livets vatten, de vises sten, som abboten så länge sökt. När midnattsmässan slutade, återtog köld och mörker sitt välde. Men kvar fanns den gåva, munken fått av naturen, för att han velat giva den del av julnattens glädje.

I »Trollmusik» firar naturen julen på annat sätt, och sambandet med »Karln» är till en början inte så uppenbart. Den klockare, som är huvudpersonen, hade ett par till synes oöverkomliga svårigheter. Dels var hans orgel outhärdligt dålig, en riktig fabrik för dissonanser. Dels blev han alltid berövad sin julglädje. Det vilade nämligen en förbannelse över hans släkt, sedan en förfader till honom, också en organist, begått en ogärning en julafton. Denne hade en gång fått höra trollen spela i berget under julnatten. Musiken var ljuvlig, men organisten greps av skräck. Dessa som spelade, kände de Kristus? Inte kunde väl dessa odöpta fira jul.

Här lyssna vi till dessa, som ej hava någon själ, men vad fira de denna natt annat än djävulen, deras herre? Och han kastade sig till marken, så brått som om han hade blivit fälld av en stark hand, och ropade: I den ondes namn, håll upp.⁵

Hela naturen förskräcktes. Berg och backar stod och väntade på änglarnas fridshälsning, och så ljud sådana ord i stället. Djupt nere i jorden hörde man, hur harpsträngarna brast och stämmorna dog bort i väsande och skorrande. Orgelspelaren själv föll död till marken, när han försökte resa sig. Hans ättling lyckades emellertid sona skulden. Han visade godhet mot de skojare, som bodde på samma trollberg. Julfriden återkom, och — vilket var det sannaste tecknet — hans orgel spelade på juldagens morgon idel välljud.

Det gamla var fullbordat. Han förstod varför folket med guldharporna krupit in i hans orgel. Det var tack för i går. Nu hade han gjort vad han skulle här i världen. Han hade lärt trollen spela.⁶

Säggen om den gamle klockaren och hans förbrytelse är så gott som identisk med Nicander—Norlings berättelse »Julnattsmusiken i berget». Där ställs dock två personer mot varandra. Den fromme musikern abbé Vogler var välvilligt inställd. Hans följeslagare, organisten i Bergen, blev den som skrämde bort trollens musik genom att ropa, att de skulle höra upp »i fans namn». I »Legenden om julrosorna», där de båda motiven från »Karln» och »Trollmusik» sammanknutits, inträdde just denna motställning mellan två gestalter. Även där ställdes mot den fromme abboten en häftigare och trångsyntare man. I detta fall är det en lekbroder, som dels försökte köra bort rövarmor, när hon ville njuta av klosterträdgårdens skönhet, dels blev den som genom sin häftiga reaktion förstörde julnattssynen. Rövarmor hade berättat för munkarna, att den stora Göingeskogen

⁵ *A. a.*, 1, s. 355.

⁶ *A. a.*, 1, s. 362.

var julnatt förvandlade sig till en lustgård för att fira Kristi födelse. Abbot Hans och lekbrodern begav sig dit, abboten med ett löfte om fridlysning för de fågelfria. Om rövorna inte var sämre än att Guds härlighet kunde visa sig för dem, så kunde de ju inte vara för onda för att erfara människornas nåd. Lekbrodern resonerade emellertid på motsatt sätt. Han förstörde den överjordiska synen genom att ropa till en liten duva, att hon skulle gå till helvetet, varifrån hon var kommen. Det under, som visade sig för onda illgärningsmän, kunde inte vara av rätt slag. Det kunde inte komma från Gud utan måste vara djävulens fördärvbringande list. Änglaharpornas toner var endast verk av helvetesandar, som ville locka och förföra dem, så att de hamnade i helvetet. Och han upprördes av den kusliga ondska, som låg däri, att djävlarne drev sina konster denna heliga natt.

Hans ord kom natt och köld att åter sänka sig över skogen. De dödade abboten, som inte kunde bära, att så mycken härlighet skulle tas ifrån honom. Men nästa jul blommade de rotknölar, som abbot Hans hunnit rädda ur mossan, innan han dog. Lekbrodern förstod då tillfullo sitt brott. Han flyttade upp till de fridlysta rövornas kula och levde eremitliv i skogen under ständig bön, att hans onda hjärtelag skulle förlåtas honom.

Utvecklingen från »Karl» över »Trollmusik» till »Legenden om julrosorna» har alltså lett till en skärpning av skillnaden mellan två olika sorters kristendom. Vi stöter på flera sådana kristna som lekbrodern i Selma Lagerlöfs produktion. Redan tidigt finner vi i Hatto, eremiten, en besläktad natur.⁷ Hans hat sträckte sig till hela jorden. Hans ständiga bön var, att domens dag skulle bryta in över hela denna syndiga värld, att den storm som blåste måtte bli ännu våldsammare, så att småfågelsnätet måtte bortsopas och örnredet förödas. Vi möter konflikten i hennes 90-talsnoveller med motiv från nordisk forntid och tidig medeltid. Som jag på annat håll utrett⁸, kontrasteras där kristendom mot hedendom bl. a. genom deras respektive företrädares olika sätt att se på naturen. I den ursprungliga »Reors saga» antyds, att munkarna var avogt inställda till naturmakter. Den hedniska Storråda har följdriktigt nog naturen på sin sida (»Sigrid Storråda» i »Drottningar i Kungahälla»). Den nyomvända Tord i »De fågelfrie» kallade de vissna löven för syndare.

Då dateringen av »Trollmusik» ej kunnat fastställas med säkerhet, är det alltså i Reorecykeln och Kungahälladikterna, som den här omvittnade dualismen för första gången tydligt och daterbart uppträder. Deras tillkomsttid sträcker sig från 1892 till 1894.⁹ I Reorecykelns skildringar från den brytningstid, då kristendom och hedendom ännu stod varandra emot,

⁷ *Legenden om fågelboet* trycktes 1892 i *Ord och Bild* och ingick sedan i *Osynliga länkar*, 1894.

⁸ *BLM*, 1954, maj—juni-numret.

⁹ Vad jag kallat Reorecykeln omfattar den längre och den kortare *Reors saga*, *De fågelfrie* samt *Ett rikt gifte*.

Den längre *Reors saga* trycktes i *Svenska familj-journalen Svea*, de fem första numren 1893. Dess början = den kortare *Reors saga* ingick i *Osynliga länkar*. *De fågelfrie* trycktes först i *Svea* (folkkalendern) för år 1893 (tr. 1892), därefter i *Osynliga länkar*. *Ett rikt gifte* i *Nornan* för år 1895 (tr. 1894).

Drottningar i Kungahälla skrevs först på vers, hösten 1893. Versupplagan av *Astrid* finns bevarad (Mårbackasamlingen, KB). Närmare om dateringsfrågorna i ovan anförda *BLM*-artikel.

samt i »Astrid», versupplagan, framkommer den motsats mellan kristendom och natur—naturmakter, som Selma Lagerlöf senare i sin diktning skulle återkomma till, när hon ville angripa asketismen. Kanske var hennes avsikt att till en början skildra en kritisk tid ur olika synvinklar. Hon blev då ånyo eller först då medveten om den dualism, som utmärkte speciellt medeltiden. Hon fann, att den kunde användas i tendenssyfte, och började använda den på sådant sätt. Den gamla naturuppfattningen bibehölls, men fick en delvis ny innebörd. Kanske är hennes medeltidsstudium förklaringen till att »Legenden om julrosorna» i sin slutgiltiga version kom att innehålla en motsättning mellan en klosterbroders stränghet och naturens glädje, som ej fanns med, när motivet utnyttjades i den tidiga »Karln».

Fortfarande kunde Selma Lagerlöf skildra den starka samhörigheten mellan människor och natur, som vi tidigare mött. Hela den längre Reorsagan utmynnar ju i att människan först i gemenskap med naturen når sin rätta utveckling. Det framhålles t. o. m. att detta skulle vara Guds vilja. Denna typiskt lagerlöfska kompromiss torde inte heller vara utan motsvarighet i tiden. Ahlström har påpekat, hur boströmianerna m. fl. ansträngde sig att gentemot det kritiska anslaget kombinera tron och naturforskningens metoder och resultat.¹ De ville se hela naturforskningen som en fortsatt kommentar till första trosartikeln.

Det är dock, som nyligen antytts, den andra sidan av Selma Lagerlöfs naturuppfattning, fiendskapen mot naturen, som vid denna tid får en vidare innebörd än den haft förut och ger vissa av hennes verk ett dualistiskt drag. Hon kan ha fått impulser till ett sådant synsätt från åtskilliga håll. Det förekommer i folketro, sådan man kan möta den i värmäländska, västsvenska och norska uppteckningar och sagor.² I dessa framhävs ofta naturmakternas farlighet och deras motsättning till människorna och religionen. Där är jättarnas misstankar i trollsagorna: »här luktar kristet blod». Där finns gubbar som skrämmer huldran med Fader vår. Men även direkta hänvisningar till Bibeln och katekesen ger vittnesbörd om att man därur hämtade varningar för naturväsen. I rädslan för dessa varelser ligger inte bara fruktan för deras makt utan även skräck för att de kunde tillhöra djävulen och därför vara i stånd att skada människans själ. Den som hade tomte troddes stundom ha förskrivit sig åt djävulen. Asbjörnsen och Moe visar just i »På höjden av Alexandria», hur förfärad en teologie studerande blev, när han upptäckte, att man på en bondgård satte ut mat åt tomten. Han började predika för dem, hur ogudaktigt det var att dyrka sådana avgudar. Så fick han fatt i tomten, läste Paulus för honom och tvingade honom att bekänna, hur många själar han fått där i gården. Det var sju och skulle väl snart bli två till. Då studenten hörde detta, stannade han kvar och predikade Guds ord för gårdens folk, tills han trodde, att de gick säkra för djävulen och hans ut-

¹ Gunnar Ahlström, *Det moderna genombrottet i Nordens litteratur*, 1947, s. 203 f.

² Även Asbjörnsen och Moe har medtagits vid denna undersökning. Sagornas gräns mellan Värmland och Norge är mer flytande än riksgränsen. I ett brevutkast (Märbackasamlingen, anteckningsbok 24, från 1935—1936, s. 34, s. 58) till Harald Grieg, Gyldendal Norsk Forlag, säger hon sig sedan barndomen ha varit bekant med Asbjörnsen och Moes sagor. De levde på folkets läppar om än missförstådda och sammanblandade. De norska folksagorna kan alltså representera en föreställningsvärld besläktad med den hon mötte i sin hembygd. (Det slutgiltiga brevet har ej denna passus.)

sända.³ Den gamle jägaren i »Mattias Skytters historier»⁴ försvarade sin tro på »de underjordiska» med att man väl skulle tro, vad som stod i Skriften. När Gud nedstörtade de onda änglarna, kom en del till helvetet, men de som inte hade syndat så svårt vistades i luften, under jorden och i havet.⁵ Sydow hänvisar också till en dylik folkförklaring av naturväsendena.⁶ Att betrakta dessa som avgudar hade även stöd i forna tiders katekes. Svebilius ger i 1689 års katekes i sin förklaring till första budet följande svar på frågan: Huru och på vad sätt sker sådan avgudadyrkan?

På åthskilligt sätt: Såsom, tå man tilbeder Sool, Månan, och Himmelens Häär, Englar, afsomnade Helgon, Helgonens beläte och aflefvor, eller, söker hielp af Diefwulen och hans wärktvg, såsom Trollpackor, Löfwjerskor, Skogsråå, Siöråå, Tomtegubbar och mehra sådant.⁷

Sixten Samuelsson framhåller i sin uppsats »Värmländsk folktro» (Fataburen 1912), att det var den gängse föreställningen, att alla de hemlighetsfulla väsen, som sysselsatte folkfantasierna, hörde till den ondes anhang. En av hans meddelare i Ekshärad hade just härför åberopat de ovan citerade orden i Svebilii katekes. Med en dylik uppfattning stämde också en händelse i Samuelssons egen hembygd. En då ännu levande man, som tillhörde en för trollkunnighet ökad släkt, brände svartkonstboken och avsvor all gemenskap med det övernaturliga i sådan mening, när han blev inflytelserik medlem i en frikyrkoförsamling. Samuelsson menar, att den värmländska folktron, som redan vid den tid artikeln skrevs gjorde intryck av att tillhöra en förgången tids bonde- och bergsmanskultur, en tradition i utdöende, fick sin första knäck genom läseriet och den starka frireligiösa rörelsen något tiotal år tidigare. Då kom de nya intrycken och föreställningarna, för vilka det blev synd nästan bara att tänka på de »mörksens makter», som förr drivit sitt spel. Det bör kanske i detta sammanhang erinras om det läseri, som i Selma Lagerlöfs barndom trängde in i hennes hemtrakt, och om faderns avoghet däremot. Samma uppfattning om folktrons mystiska väsen framträder hos en annan värmlänning, som också haft barndomskontakt — om än starkare — med läseriet: Fröding. Det syns i den lilla, halvt skämtsamma dikten »Skrömt». Skrómt är allt mystiskt, som visar sig i skymning och mörker, små gubbar, kvinnfolk med en ruska till rygg, dansande små vita töser. Och förklaringen till vad Skrómt är?

Jo dä dä allt, sôm dömdt ä,
ja allt sôm Gu ha dömt,
ja allt, sôm Gu ha dömt te
å skrönte å skrönte
i ävie tier ä Skrómt!⁸

Även på annan väg kan man komma fram till en motsättning mellan naturen och naturväsendena å ena sidan samt kristendomen å den andra.

³ Asbjörnsen—Moe: *Samlede eventyr*, Jubileumsutgåve 1840—1940, 3, s. 424 f.

⁴ *A. a.*, 1, s. 75.

⁵ *Uppenbarelseboken* 12: 9 har ej denna precisering utan anger bara, att djävulen blev nedkastad till jorden och hans änglar jämte honom.

⁶ *Nordisk kultur*, 19, 1935, s. 153.

⁷ O. Svebilius, *Enfaldig Förklaring över Lutheri Lilla Catechismum*, s. 6. Faksimiltryck 1942.

⁸ *Räggler å paschaser*, 1, 1895, s. 74.

Naturen stod nära den gamla hedniska religionen. Den nordiska hedenomens ursprungliga starka sammanhang med naturen har Carlyle hävdad i »On heroes, hero-worship and the heroic in history». Selma Lagerlöf kan alltså hos honom om ej förr⁹ ha gjort bekantskap med denna uppfattning. Han hade funnit, att huvudkaraktéristiken på den gamla nordiska mytologien var personifikationen av naturens synligt verkande krafter. »[...] the essence of Scandinavian and indeed of all Paganism is: a recognition of the forces of Nature as godlike, stupendous, personal Agencies, — as Gods and Demons.»¹ En naturens och naturgudomlighetens opposition mot kristendomen framträder tillika i denna första essay, »The hero as divinity». Carlyle återger en fabel, som han kallar den sista myten om Tor, en sorgsen protest mot kristendomens framsteg. Olaf den Helige seglade längs norska kusten. När han lämnade en av hamnarna, visade det sig, att en främling med allvarlig uppsyn, rött hår och kraftfull växt kommit ombord. Han samtalande märkligt både med hovmännen och kungen och yttrade slutligen följande, medan han såg ut över landskapet från skeppet:

'Yes, King Olaf, it is all beautiful, with the sun shining on it there; green, fruitful, a right fair home for you; and many a sore day had Thor, many a wild fight with the rock Jötuns, before he could make it so. And now you seem minded to put away Thor. King Olaf, have a care!''²

Tor försvann så och med honom hela den gamla nordiska världen. Och ändå, säger Carlyle, finns omedvetet hos oss kombinerade med högre ting rester av denna gamla tro — den kraftfulla, taperhetsdyrkande hedenomen med dess nära natursamband. Vet vi detta medvetet, då kommer vi närmare det förflutna, närmare det verkligt sanna, som är summan av all tid och allt rum. Om Selma Lagerlöf hade intrycket av dessa carlyleuttalanden present, kan man inte förvåna sig över att hennes fornordiska noveller stundom ger företräde åt natur och naturmakter.

De läroböcker, som under Selma Lagerlöfs tid användes på seminariet, och som berörde dessa ämnen: G. J. Keijser: »Grunddragen af Kristendomens historia». D. A. Sundén: »Öfversigt af Nordiska mytologien», T. Odhner: »Sveriges, Norges och Danmarks historia för skolans högre klasser», framhäver alla asalärans karaktär av naturreligion. De i naturen verkande krafterna uppfattades som levande väsen. Sundén drar åtskilliga paralleller till folktron. Myternas jättar jämförs med folktrons troll. Alfer och dvärgar har utvecklats till nissar, tomtar, lyktgubbar och annat småfolk. Keijser kritiserar hedendomen på ett sätt, som påminner om dualistisk kristendoms naturuppfattning. Hedendomens fel var, att den satte de skapade tingen före Skaparen. Guds skapade krafter blev dyrkade i stället för honom själv, därav uppstod mångguderi. I »Charlotte Löwensköld» skulle Selma Lagerlöf sedermera lägga liknande ord i pietisten Karl-Arturs mun. Och han var just den person i romanen, från vars handlingssätt hon tog mest avstånd.

Den av samtidens stora kulturpersonligheter, hos vilken vi kanske mest utpräglat möter framhållandet av dualismen mellan kristendom och na-

⁹ Hon läste ju denna bok under seminarietiden.

¹ *On heroes, hero-worship and the heroic in history*, 1852, s. 30.

² *A. a.*, s. 63.

tur i tendentiöst syfte, är, som Svanberg visat, Viktor Rydberg.³ Dennes skildring av naturens hemskhet och de gamla gudarnas demonisering kan ledas genom många lager av romantik tillbaka till såväl Heines »Elementargeister» som till Tiecks *Waldeinsamkeit*. Det var, som Svanberg påpekat⁴, bland romantikerna först hos Tieck och därefter programmatiskt hos Fouqué, som naturen utom och inom människan fattades som en det högre mänskliga motsatt och förstörande makt. Direkt eller indirekt kan Selma Lagerlöf ha kommit i kontakt med dessa idéer. Tannhäuseroperan, Goethes »Der Fischer» och »Erlkönig» eller Heines version av Loreleysången var lättillgängliga uttryck för en dylik romantik. »Loreley» hade Rydberg översatt i sina »Dikter» 1891, en bok som Selma Lagerlöf ägde. Just Rydberg torde framförallt ha varit den, som förmedlat de teorier om den fördjävade naturen, som bl. a. Heine framfört. Heine angrep i »Elementargeister» den åsikten — uppkommen under striden mellan kristendom och hedendom — att elementarandarna hade förvandlats till idel djävlar. De gamla germanerna var liksom andra hednafolk vana att dyrka naturen. Vid kristendomens införande uppstod därför förbud att förrätta andakt vid stenar, träd och floder. De väsen, som där bodde, dvärgar, älvor och näck samt andra sjöväsen, sades tillhöra djävulen. De gamla grekiska gudarna försvann inte vid kristendomens införande. De bodde kvar som demoner i templen eller levde som sagans Venus i Venusberget kvar på andra platser och bragte människan fördärv. »Singoalla» visar, som Svanberg framdragit (s. 90 ff.), spår av dylika teorier. I en skildring av medeltiden, dualismens blomstringstid, kunde Rydberg inte utestänga de polemiska idéer, som så livligt sysselsatte honom. Sina personliga och sin samtids problem har Rydberg klätt i historisk dräkt och sålunda fått perspektiv både på samtiden och sig själv. Striden mellan Singoalla och pater Henrik hade en vidare innebörd. Munken hade ju förvandlat Singoalla till ett ont troll i Erlands ögon och gjort kärlekshistorien med henne till ett bergtagningsäventyr. Det uppstod en motsättning mellan sund livsbejakelse och pessimistisk förnekelse. Även i denna roman avspeglas alltså den kamp mellan två livsåskådningar, som Viktor Rydberg aldrig skulle tröttna att ta del i: striden mellan dualism och monism. Både i sin skönlitterära produktion och i sina vetenskapliga verk skulle han fortsätta denna sin tankegång. Av de senare bör ju uppsatsen »Medeltidens magi» ha varit lätt tillgänglig. Där utvecklas grundligt tesen om naturens demonisering och kristendomens dualism och djävulstro.

³ Föreliggande artikel är en del av den lic.-avhandling, som jag våren 1951 framlade i Uppsala. Oberoende av varandra har Bengt Ek och jag delvis nått samma resultat i fråga om rydbergsinflytandet. Ek har i analysen av naturromantiken i *Reors saga*, *Stenkumlet* och *De fågelfrie* (s. 101 ff.) funnit den sammansatt av många impulser och pekat på Jacobsens och Ola Hanssons naturvetenskapliga mystik, Ludvig Feilbergs naturpoetiska psykologiserande samt romantisk naturmystik och tiecksk *Waldeinsamkeit* förmedlade av Rydberg. Något inflytande i dualistisk riktning har han ej gått in på. Han anser ej, att någon klart dualistisk syn är att märka i en berättelse som *Reors saga* (s. 103). Sedan diskuterar han Selma Lagerlöfs partitagande än för än emot kristendomen i de fornordiska novellerna (s. 131 f.). Detta sker i anslutning till min ovan nämnda BLM-artikel, som han läst i manuskript. Han hänför hennes ståndpunkt till påverkan från Rydberg. Jag har, som av min framställning framgår, själv kommit till samma resultat. Jag är dock böjd för att accentuera detta inflytande i än högre grad samt anta en tendens.

⁴ Victor Svanberg, *Rydbergs Singoalla*, 1923, s. 171.

Besläktade tankegångar förekommer även i hans föreläsningar i forn-germanisk kulturhistoria, som Selma Lagerlöf till yttermera visso besökte.⁵ Denna föreläsningsserie ingick sedan i hans stora arbete »Undersökningar i germanisk mytologi» (1886—1889). Detta verk finns, häftesvis men fullständigt, i Selma Lagerlöfs bibliotek i Falun. I populärform återkommer en del av verkets tankar i »Fädernas gudasaga». Denna finns på Mårbacka i två exemplar (tryckta 1887 och 1906).

Bevarade anteckningar från föreläsningarna (Rydbergssamlingen, KB) visar, vad Selma Lagerlöf kan ha inhämtat under hans serie. Förutom ett rikt allmänorienterande kunskapsstoff, inmängt med en hög uppskattning av våra förfäders kultur, har hon just kunnat möta uppfattningen om naturgudarnas demonisering. I höstens (1884) tredje föreläsning berördes kristendomens långa utbredningstid och euhemerismens idé: allt eftersom kristendomen framträngde, gjordes myterna om till sagor, som skulle ha handlat om längesedan avlidna historiska personer. Därav sägnerna om Odens invandring. I femte föreläsningen utvecklades vidare detta tema:

I den mån de germaniska folken kristnades uppstod för dem den frågan hvad slags väsen de gudar varit, på hvilka de och deras fäder hade så länge trott. Deras kristne lärare hade två sins emellan lätt förenliga svar på denna fråga. Det vanliga svaret, och särskildt det, som riktades till de omvända massorna, var det, att deras fäders gudar voro demoner, onde andar, som insnärjt människorna i vidskepelse och villfarelse, för att bli ärade som gudomliga väsen. Det andra svaret som var egnadt att bättre behaga de högättade germaniska familjer, som trodde sig härstamma från gudarne, var, att desse ursprungligen varit människor [...] när desse högmodige och bedräglige herrskare lemnat det jordiska, skulle deras osaliga själar ingå i de onda demonernas leder och som demoner fortfara att bedraga folken [...] Båda sidorna af detta föreställningssätt återfinna vi sedan under hela medeltiden [...] den som företrädesvis framhöll, att de gamla gudarne vore onda demoner, afspeglar sig i en mängd folksagor från detta tidsskede.⁶

I första föreläsningen för vårterminen, den 31/1 1885, framhölls ånyo kristendomens långa utbredningstid — ca 800 år för de germanska folken. Åter heter det där, att gudamyterna antingen blev glömda eller »stämplade med en pregel af det afskyvärda, hvilken de ursprungligen ej burit» eller också euhemeriserade.⁷ I andra föreläsningen nämndes de sägner, som knutits till Norges förste kristne konung, Olaf Tryggvason. De kännetecknas i allmänhet av en benägenhet att ställa de av honom bekämpade hedniska gestalterna i en hemsk och avskräckande belysning. Denna anda röjer sig föga i andra isländska skrifter.⁸ Man kan härmed jämföra dualismen i Selma Lagerlöfs »Sigrid Storråda», som just handlar om Olaf Tryggvason.

Att Rydberg inte alltid tycktes giva kristendomen självklart företräde märks i vårens sjunde föreläsning. Han nämnde där, att motsättningen mellan kristendom och hedendom var speciellt svår i Sverige, som kämpade längst för sina valhallsgudar. Kristendomens seger konstaterades nästan som ett beklagande.

⁵ Föreläsningarna hölls i Stockholm från hösten 1884 — alltså Selma Lagerlöfs sista seminarieår. Gurli Linder meddelar i *Svensk litteraturtidsskrift* 1942, s. 109 f., att Selma Lagerlöf och några andra av kamraterna brukade bevista dessa föreläsningar.

⁶ Rydbergssamlingen: 79. *Föreläsningar i forngermaniska kulturen*, 5, blad 2 f.

⁷ Rydbergssamlingen: 82. Föreläsning, 1, blad 3, s. 1.

⁸ *A. a.*, 2, blad 5, s. 1.

Nu komma munkarne och kyrkklockorna och späkningarna och fastorna och ruelsen och ångern och undergifvenheten. Slut med hjeltelifvet och Valhalls-synerne! [...] Slut med poesien!"

I »Undersökningar i germanisk mytologi» och i »Fädernas gudasaga» hävdade Rydberg, att föreställningarna om gudarna kan ha haft sitt ursprung i naturföreteelsernas verkan på fantasien. Tillika har han där framhållit den vidsträckta besjälningen av tillsynes livlösa ting. De gamla vårdträden hade själar, och genom hela skapelsen spann Urd trådar av de lagar, som bjöd vördnad för det heliga. Jättar, alfer och dvärgar fanns fortfarande kvar från urtiden och har i folktron gjorts till både goda och onda väsen. Yggdrasil, världsträdet, symbolen för alltets liv, beundrade han liksom Carlyle.

Även andra verk av Rydberg än de rent mytologiska kan Selma Lagerlöf ha kommit i beröring med. Mårbackabiblioteket innehåller fler böcker av honom. Där finns »Romerska sägner» med tryckåret 1884. Det bör observeras, att detta verk i avsnittet om Simon Magus himmelsfärd innehåller en starkt dualistisk skildring. Trollkarlen Simon ville sätta upp Olympens gudar mot kristendomen. Han fick hjälp av demonerna, men dessa besegrades av apostlarnas böner.

Anteckningen »21 mars 1885» i mårbackaexemplaret av »Den siste atthenaren» visar, att hon troligen relativt tidigt tagit del av denna stridskrift mot kristen intolerans. Vapensmeden finns i ett exemplar från 1891, och även där kan hon ha funnit en konflikt mellan natur och fornnordisk religion å ena sidan och intolerant kristendom, symboliserad av magister Lars, å den andra. Hedendomen hade samband med godhet mot djur. Kristendomen däremot lärde, att djuren hade del i naturens förbannelse, och att det var i djurskepnad djävulen bedrog Eva. Faderns kärlek till vårdträdet, den gamla linden, kallade Lars för hednisk vidskepelse; trädet hade länge nog åtnjutit en vördnad, som icke tillkom jordiska och osjäliga ting. Runstenen vräkte han i Vättern, den var ett minne från den tid, då djävulen och hans änglar härskade i Sverige. Magister Lars' intolerans har många sidor. En av dem är alltså avgjort en fientlig inställning till natur och naturmakter.

Ytterligare två av Rydbergs alster finns på Mårbacka. »Dikter» 1891 samt »Singoalla» i så sen upplaga som 1909. Troligen har hon dock läst »Singoalla» tidigare. Som ovan nämnts förekom ju namnet Zingoalla bland ungdomsförsöken. Visserligen påstod hennes vän och beskyddare Sophie Adlersparre i sin recension av de fem första kapitlen av »Gösta Berlings saga», att »Almqvist känner hon blott af en enda berättelse, som hon läste vid 13 års ålder. Viktor Rydbergs Singoalla och Poe's spökhistorier äro henne fullkomligt obekanta».¹ Emellertid är uppgiften om Almqvist bevisligen felaktig.² Detta luckrar ju betydligt upp trovärdigheten av Sophie Adlersparres utsago. Skulle den vara riktig, finns dock ingenting som hindrar, att hon vid denna tid inspirerats att läsa denna bok, kanske på grund av kannstöperierna om eventuella likheter. En flyktig

⁰ *A. a.*, 7, blad 2, s. 1.

¹ *Dagny*, 1891, s. 165.

² Eliasson har meddelat, att Selma Lagerlöf enligt redogörelsen för Elementarskolan för flickor i Landskrona infört *Grimstahamns nybygge* vid undervisningen 1886. Jfr även: *Mårbacka och Övrålid*, 2, s. 232 f.

överensstämmelse mellan den längre »Reors saga» och »Singoallas» omarbetade upplagor ger i alla händelser en associationslinje. Den bevisar dock ej mer, än att likartade uttalanden kan ha haft likartad inspiration. Reor bekämpade under jakten en dvärg och satte honom i Bohus häkte. Men hans gamla mor varnade honom:

'Då har du att vänta hans hämnd. Och jag menar, att härmed är din lycka flyktad.'

'Vad makt kan han äga över Anfasteröds bonde?' sade Reor.

'På Anfasteröd har bött många olycklig man', svarade modern. 'Berg Rese, din farfader, blev fredlös.'

'Min lycka må svika, så att jag mister Anfasteröd', sade Reor stolt, 'men av dessa lede, hedniska troll tager jag hellre hat än gåvor. Menar du, moder, att de kunna skada en kristen?'

Den gamla modern såg med stirrande blickar ut i rymden. Hon var full av skrock, som kvinnor pläga. Munkarna hade ej kommit henne att glömma vad fäderna viskande lärt henne om naturmakterna.

'Dessa voro de första', sade hon. 'De äro ej bättre än vi, men deras makt är en annan än den vi äga. Vem vet vad de förmå? Och de stora makterna, Reor, livets och dödens makter, de som söva jorden om hösten och väcka henne om våren, de som hitförde livet och alstrade urvarelserna, de skola vredgas på dig om du föraktar den ringaste av deras skapelser.'³

Det är speciellt hänvisningen till att munkarna skulle vara fientliga mot naturmakterna, som bringar i åtanke ett avsnitt av Singoalla. Det är Asim, som eggat Erland till ont.

'[...] denna svartögda qvinna är ett väsen af annan art än du, ett barn af den outgrundliga naturen, hvilket, likasom blomman, ej fått annat dop än af himmelens dagg och regn, aldrig tillbedt under annat tempelhalv än det stjernbeströdda och aldrig omsväfvats af annan rökelse än markens dimmor. Hon har aldrig bestänkts af vigvattensqvasten, aldrig välsignats af prestens händer och har intet hopp att komma i din himmel. Hon är — förstår du mig icke? — en förkastad varelse, en okristen, ett halftroll, en hexa, som med sina blickars och kinders och stämmas hedniska trolleri förhexat dig och med detta utsägliga brott förtjenat döden.'⁴

På detta svarade Erland:

'Du talar så som jag hört munkar tala. Nog af: du vill förvirra mig, men lyckas icke.'

Oavsett om här råder direkt påverkan eller ej, så finns i Reorecykeln och Kungahällaskildringarna tillräckligt av motsättning mellan kristendom och natur, för att man skall ana inflytande från Rydbergs skildringar av olika brytningstiders dualism.

I »Reors saga» lät författarinnan den gamla modern få rätt i sin varning. Olyckor förföljde Reor, tills han gjorde offret till de »underjordiske». Med sin älskade, en trälkvinna, som ständigt levat i skogen, lämnade han Anfasteröd och drog upp till de stora skogarna. Astrid, som i likhet med Singoalla är ett slags naturbarn⁵, fick tillika med naturen fritt utöva sitt inflytande på honom. Erland splittrades, men Reor blev en hel, harmonisk människa.

³ *Från skilda tider*, 1, s. 62 f.

⁴ Rydberg, *Dimmor. Fantasier och historier*, 1, *Singoalla*, 1865, s. 106 f.

⁵ Ek har samtalsvis framkastat en jämförelse mellan Singoalla och Astrid.

I »Sigrid Storråda» ses allt från den kristne kung Olafs synpunkt. Den hedniska drottningen fick hjälp av en ond natur. Våren började, så fort Storråda kungjort, att hon ville segla till Kungahälla, när havet blivit isfritt. Under hennes färd mot Norge vinkade jättarna åt henne med unga lövträd; de gladdes, snart skulle de få återvända. Strömkarlar spelade för henne i Hallands forsar, havsfruar blåste i sina snäckor, leda sjötroll hjälpte skeppet framåt. Och alla hedningar vid kusten offrade åt sina gudar, för att de skulle bistå Storråda.

Tord i »De fågelfrie» tålde inte kristendomens stränga krav.⁶ Han råskade i fullständig förvirring, fick syn och hörselhallucinationer. Ett av stadierna i denna utveckling var, att naturen blev ond för honom. När han under en paus i stormen satt och tittade på några torra blad, kallade han dem ju, som ovan nämnts, för syndare. Guds vrede hade redan nått dem.

Det bör observeras, att Selma Lagerlöfs källor, Oedman: Chorographia Bahusiensis (till »Reors saga» och »De fågelfrie»)⁷ och Snorre (till skildringarna från Kungahälla), icke har just denna motsättning mellan å ena sidan naturen, naturmakterna, och å andra sidan kristendomen, ej heller harmonien dem emellan. Elin Wägner har antagit, att Selma Lagerlöf under 90-talet skulle ha ändrat syn på kristendomen. Därav olikheterna mellan Reoreykeln från decenniets början och Kungahällanovellerna från dess slut. I de tidiga novellerna från brytningstiden tycks hon ju vända sig emot kristendomen, i de senare hålla med den. Som jag framhållit i ovannämnda BLM-artikel, kan detta knappast vara fallet. I de versberättelser med kungahällamotiv, som skrevs samtidigt med Reoreykeln, råder samma syn på kristendomen, som i de sena kungahällanovellerna. Dessa behandlade till yttermera visso i åtminstone två fall samma motiv som de kasserade dikterna. Speciellt versberättelsen »Astrid» är belysande. Jag har antagit, att eftersom Selma Lagerlöf var i stånd till att samtidigt se både kristendomen och hedendomen — naturen från olika håll, hon medvetet ställt sig än på den ena sidan än på den andra för att få en kritisk tid tillräckligt belyst. Med den uppfattning hon skaffat sig om tiden, stämde det att göra naturen ond, när hon talade genom den nyomvände Tord, genom munkarna i »Reors saga» eller när hon stod på den kristne kung Olafs sida. Kristendomen under den tid hon skildrade fordrade, att hon, naturälskaren, såg något ont i naturen. Kung Olaf önskade att bli helig för att kunna befria naturen från demonerna:

Han knöt sin hand i vrede och betänkte
Att han nu aldrig skulle vinna makten
Att kämpa mot demonerna och rycka
Ur deras våld den sörjande naturen.
Ty rundt omkring i berg, i skog, i sjö
Regerade ett mörkt och hatfullt släkte
Hvars fasansfulla välde gjorde jorden
Till en så outhärdligt dyster boning.
Åh, om han kunde, om han ägde makt
Att drifva denna dystra flock ur landet,
Så skulle sedan evig sommar råda.

⁶ Ek har antagit inflytande från schartuanismen, vilket ej är otroligt i en berättelse med västkustmotiv. *Selma Lagerlöf efter Gösta Berlings saga*, s. 91.

⁷ Jfr *Från skilda tider*, 2, s. 333.

De vilda bergens nackar skulle böjas
Till runda kullar. Och den kala vidden
För skördar digna.⁸

Tvesynen i Selma Lagerlöfs naturuppfattning är inte längre odeciderad. I dessa noveller och dikter sammanställs naturfientlighet med kristen asketism eller med kristendom över huvud taget. Att det inte är sista gången, kommer undersökningen i fortsättningen att visa. Varpå kan det då bero, att Selma Lagerlöf kom att tillämpa en av henne förut använd naturuppfattning på detta speciella sätt? Såväl folksagorna som Carlyle och Rydberg hade hon ju känt till tidigare.

De mänskliga impulserna och relationerna är många och svåra att fånga inte minst på årtiondens avstånd. Men den möjligheten finns väl dock, att just inriktningen på medeltiden, dualismens tid, åter aktualiserade dessa kända fakta för Selma Lagerlöf. Det vore ju i så fall inte enda gången, hon genom studier skaffat sig tids- och lokalfärg. Främst kan den sålunda återupplivade bekantskapen med Rydberg ha mognat och slagit igenom. Det är dock troligast, att det är hans uppfattning, som avspeglas, när hon skriver om naturens demonisering och ondska i dessa skildringar från brytningen mellan hedendom och kristendom. Sedan hon väl blivit uppmärksam på denna konflikt mellan kristendom och natur, skulle hon komma att använda den även om andra tider och i andra sammanhang. Troligen låg det som hos Rydberg en tendens bakom; jag ämnar senare i framställningen återkomma därtill.

*   *
                 *
                 *

»Drottningar i Kungahälla» fick alltså åtminstone delvis sin första utformning 1893 men erhöll inte sin slutgiltiga version förrän 1899. »Legenden om julrosorna», som publicerades 1905, uppträdde i sin begynnande form redan 1891. Genom att jag velat följa dessa motiv i dess helhet, har den kronologiska framställningen tillfälligtvis rubbats och en del verk preliminärt överhoppats. Tiden efter »Gösta Berlings saga» är i hög grad en experimentens tid. Författarinnan prövade sina krafter i så skilda stilarter och på så olika ämnesgrupper, att det svårligen går att där finna någon enhetlig linje. Ytterligare några avståndstaganden från religiös asketism och kristen stränghet tycks emellertid skymta på ett par håll. De bildar ett mellanled före »Antikrists mirakler» med dess kraftiga motsättning mellan vad som är och vad som inte är av denna världen. Genom spänningen mellan jorden och himlen kan även i någon mån denna omdebatterade och svårtolkade roman passas in i den problemställning, som uppdragits i detta arbete.

Det var jordens skönhet, som lockade Gaetano ur klostret. Donna Elisás beskrivning av det märkliga Mongibello frestade starkt den tolvårige pojken. Endast med självövervinnelse kunde han förmå sig till att stanna kvar, som hans föresats var. Han försökte fly från henne, för att han inte skulle övermannas av sin längtan, men pater Josef bar honom tillbaka.

⁸ Märbackasamlingen, KB. *Astrid*. Första utskriften, s. 63.

'Det är berget som lockar', mumlade pater Josef. 'Mongibello är som hela jorden, där finnes all jordens skönhet och tjusning och växter och luftstreck och under. Hela jorden kommer på en gång och lockar honom.'

[...] 'Det är bättre, att han får se jorden', sade pater Josef. 'Han skulle endast gå och längta efter henne, om han stannade i klostret. Om han får se jorden, skall han kanske åter börja längta efter himmelen.'

[...] 'Ni skall taga honom, donna Elisa, eftersom ni har vunnit honom', sade pater Josef. 'Ni skall visa honom Mongibello, och ni skall se till, om ni kan behålla honom.'⁹

Munkens förhoppning gick aldrig i uppfyllelse. Gaetanos framtida strävan blev att lära människorna inrikta sig på denna världen. Enligt honom kom socialismen med ett nytt ord — jorden. Människorna skulle tänka på jorden i stället för att längta efter himlen. Men så länge det fanns fattiga och olyckliga, kunde inte människorna rätt njuta av jorden. Om människorna hade det bra, blev den också vackrare.

Han gick fram till randen af terrassen, och han sträckte ut armarna liksom för att omfamna den mänskensbelysta jorden. 'Du är så förbländande skön', sade han, så förbländande skön.'

Och donna Micaela tyckte sig för ett ögonblick känna hans ängslan öfver all den ångest, som krälade under denna yta af skönhet. Hon såg lifvet med last och lidande som en smutsig å, full med stinkande orenlighet, ringla fram genom denna skimrande skönhetsvärld.

'Och ingen kan njuta dig', sade Gaetano, 'ingen kan våga njuta dig. Du är otämd och full af nyck och ondska. Du är osäkerhet och våda, du är ånger och kval, du är brist och skam, du är tvång att förtrampa, du är allt, som kan nämnas af förfäran, därför att människorna ej velat göra dig bättre.'

'Men din dag skall komma', sade han jublande. 'De skola en gång vända sig till dig med all sin kärlek. De skola ej vända sig till en dröm, som ingenting ger och ingenting förmår.'¹

Här är icke plats att närmare gå in på den diskussion om Selma Lagerlöfs förhållande till socialismen, som förts alltsedan Hjalmar Brantings recension av »Antikrists mirakler». Ek, som ägnat ett större avsnitt åt detta problem, synes mig ha rätt i sitt hävdande av hennes klivna syn. Hon både drogs till socialismen och stöttes bort från den. Hennes egen åsikt stod nära påvens kompromisslösning. Låt vara att hon inte helt gilade socialismen, allra minst i dess revolutionära skede. Det finns dock mycket i romanen, som stämmer bestickande bra med hennes avoghet mot alltför asketisk och världsfrånvärd kristendom. Denna utsätts för de största angreppen. Vem är det, som berövar donna Micaela hennes tro och raserar hennes övertygelse om det övernaturliga? Vem kommer hela Diamante att »hemfalla till otro och socialism»? Jo, pater Gondo, fanatikern. Han fick ju också en reprimand av påven, för att han genom sin stränghet stött bort den nya folkrörelsen från kyrkan i stället för att vinna den.

Med hänsyn till Selma Lagerlöfs ljumma inställning till officiell kristendom, förefaller det inte så förvånande, att hon i stället lät Gaetanos lära vinna herraväldet och ge folket livsmod. Donna Micaelas historia slutar visserligen med ett frågetecken. Skulle denna tro och denna glädje kunna gripa också henne? Den följande händelseutvecklingen tycks ge ett

⁹ *Antikrists mirakler*, s. 42.

¹ *A. a.*, s. 164 f.

visst svar. Den falska kristusbilden skulle brännas under pater Gondos överinseende, därför att den inte frälst någons själ. Men på Micaelas uppmaning blev den i sista stund räddad av den lille Gandolfo, Gaetanos trogne beundrare. Jordens skönhet segrade över den orätta sortens kristendom, Gaetanos välfärdsförkunnelse över asketism och fanatism. Men kan det finnas en kristendom, som i sig innefattar både jorden och himlen, då ställde hon sig i praktiken helst på dess sida. Påvens försonliga slutord tyder på detta.

'Ni skall ej söka bilden, ni skall låta honom gå sin gång genom tiden. Vi frukta honom ej. Då han kommer anstormande mot Capitolium för att bestiga världstronen, skola Vi möta honom, och Vi skola föra honom till Kristus. Vi skola försona jord och himmel.²

I vad annat utmynnade väl, fast i annan skiftning, såväl »Reors saga», »Trollmusik» som »Legenden om fågelboet».

*   *
*   *

Efter »Antikrists mirakler» kom som vanligt mellan två större verk en tid av novellskrivning. Vi finner här åter en uppspaltning mellan en mild och en skadlig natur. Naturens vilda makt kan vara farlig, men rätt accepterad gör den dock livet lättare att leva. Riktigt förstådd bör naturen bli till godo. En av kungahällanovellerna, som aldrig kom med i samlingsverket, ger exempel på detta. Det är »En vårstorm» i »Svea» för 1899 (tr. 1898), sedan ånyo utgiven i »Från skilda tider». Kung Sigurd i novellen försökte spjärna emot naturen. Vårstormen gjorde hans drottning ung på nytt. Självt vågade han dock ej ge efter för vårens ankomst. Följden blev, att hans vackra drottning tedde sig för honom som ett ont rå med gethorn i pannan och klövar på fötterna. Inte förrän han själv gav efter för de känslor naturen väckt hos honom, återfick han sitt lugn. Snorres kortfattade berättelse i »Sigurd Jorsalafars saga» om Sigurds hastigt påkomna vainsinne har intet av Selma Lagerlöfs psykologiska uttydning. Hon tycks mena, att människan i stället för att ge efter för den livgivande naturen, skapar in fara i den och i sin rädsla gör den ond. Denna tankegång fortsätter i »Jerusalem». Sekteristerna hatade Stark Ingmars rosenbuske, som troddes skyddad av de underjordiske. De tog avstånd från det landskap, där »de ogudaktiga» bodde, och önskade, att det skulle regna eld och svavel över det. Romanen ger å andra sidan också exempel på ett natursamband av samma art som i vissa av kristuslegenderna. Mor Stina såg vårens ankomst som ett tecken på att Gud inte alldeles fördömde människorna. Gertrud mötte Kristus i en vacker natur. T. o. m. de bortdragande sekteristerna önskade att få möta sin hemtrakt i himlen. Naturen samverkade dessutom stundom med försynen. Så skedde i den till motivet närstående novellen »Gudsfreden». Gud stod på björnens sida, därför att djuret och ej människorna höll budet om fred under julen. Likaså hindrades i »Jerusalem» de första gordonisterna av vädrets makter, när de ville lämna landet — ett motstycke till det isbelagda havet i »Herr Arnes penningar».

² *A. a.*, s. 411.

Det var ursprungligen författarinnans avsikt med »Jerusalem» att följa de bortdragande böndernas öden. Emellertid kom hon sedan att intressera sig så mycket för de hemmavarande, att delade meningar alltför råder om vilka Selma Lagerlöf egentligen höll med i den väckelsestrid, som uppstod i dalabygden. Framförallt står Berendsohn och Stellan Arvidson mot varandra. Enligt Berendsohn var Selma Lagerlöfs sympatier helt på de hemmavarandes sida. Hennes avståndstagande från Gertrud, vars religiositet framställdes som en psykisk sjukdom, skulle vara typisk för inställningen till hela sekt rörelsen. Kolonien hade varken förmåga att kvarhålla eller att bota henne. Den är ingen stödjande och hjälpande förening utan en olycklig, från livet lösryckt plantering i en ofruktbar jordmån. Samhörigheten bland människor, som är uppvuxna på samma grund, är starkare än samhörigheten bland kolonisterna.³

Stellan Arvidson anser, att man alltför lätt förblandar Gertruds religion med kolonisternas. Såväl från hennes svärmiskt överspända religiositet som från sekteristernas asketism tog Selma Lagerlöf avstånd. Men tendensen hos samfundet att försöka omsätta det kristna kärleksbudet i praktisk verksamhet tilltalade henne och stämde överens med hennes egen praktiska handlingsreligion, en humanitetsreligion med starkt socialt inslag. Enligt Arvidson skulle det inte råda något tvivel om att Selma Lagerlöf stod på kolonisternas sida. I synnerhet är detta fallet, sedan de nått slututvecklingen och Ingmar Ingmarsson övertygat dem om att de asketiska principerna är oriktiga. Arvidson har funnit ytterligare ett bevis för sin uppfattning. Det tal som Selma Lagerlöf höll vid det stora eumeniska mötet 1925 handlade om kolonien i Jerusalem. Hon ställde upp mrs Spafford och hennes verksamhet som ett mönster för de kristna folken i deras arbete för fred och endräkt. Även där vidrördes de svårigheter, som de asketiska kraven drog med sig, och det förbättrade tillstånd, som inträdde vid deras upphävande.⁴

Arvidsons påpekanden att man inte får döma gordonisterna efter deras svärmare och deras mest överdrivna idéer är säkerligen både viktiga och riktiga. Likaså att det var fanatismen och asketismen hon tog avstånd från i vilka läger de än befann sig. Att Selma Lagerlöf hyst stora sympatier för jerusalemkolonien är ofrånkomligt. Det avspeglas inte minst i Sophie Elkans brev till Betty Warburg. De båda resande svenskorna fick ett mycket gott intryck av sina landsmän. Likaså märks hur de upprördes av fanatismen och hatet i den heliga staden. Emellertid har Arvidson alltför lätt glidit över, att det i romanen mest var bland utvandrarerna, som de av Selma Lagerlöf avskydda företeelserna befann sig. Det var nödvändigt, att Ingmar, en representant för den gamla bondereligionen, reste till Jerusalem, för att kolonien skulle bringas i rätta gängor. I själva verket har nog Arne Häggqvist kommit närmast sanningen.⁵ Han hävdar, att Selma Lagerlöf själv var lika osäker som läsarna av boken. Hon beundrade både dem som hade mod att bryta upp och dem som inte kunde det.

Betraktar man den ställning, som hon i sin naturuppfattning intog i romanen, tyder den i huvudsak på detsamma. Det är dock att märka, att

³ Walter A. Berendsohn, *Selma Lagerlöf*, 1928, s. 257 ff.

⁴ Stellan Arvidson, *Selma Lagerlöf*, 1932, s. 65 ff.

⁵ Arne Häggqvist, *Verklighetsbakgrunden till Selma Lagerlöfs »Jerusalem»*, BLM, december 1946.

de starkaste konflikterna kristendom—natur främst uppstår i samband med de gestalter, som har de mest överdrivna religiösa åsikterna — alltså hos sekteristerna.

I »Jerusalem» liksom i »Gösta Berlings saga» spelar naturen en stor roll. Den står i överensstämmelse med människornas temperament. Den kan också ingripa i händelsegången. Vårfloden orsakade Stor Ingmars död. Gunhild, som fick solsting på Jerusalems gator, tyckte, att solen satt med en blixtrande båge i händerna och sköt av den ena glimmande pilen efter den andra, så att stickande eld regnade ner över henne. Kraftigast kommer detta drag till synes i berättelsen om den vilda jakten, som nära nog betecknar handlingens peripeti.

De dansande i Stark Ingmars lekstuga, bland vilka Gertrud och Ingmar befann sig, överraskades mitt under lek och dans av det hemska oväder, som tycktes sänt av avgrundsfursten. Alla blev som förlamade av en skräck, som varade i timmar. Människorna rannsakade sina själar och beslöt att leva ett nytt liv, närmare Gud och längre från hans fiender. Var och en trodde, att det var för något, som han hade gjort, som detta kom över dem. Gertrud tyckte sig höra röster, som sade, att djävlarne skulle gripa henne, för att hon fann sådan gädje i att dansa. Ingmar hörde alla Ingmarssönerna hota och förbanna honom, för att han ville bli något annat än bonde. Karin Ingmarsdotter, hemma på Ingmarsgården, trodde, att hennes förra man ville hämnas på henne. Hon blev lam av ängesten.

Predikanten i missionssalen begagnade situationen. Han ökade rädslan med förskräckliga skildringar av helvetet och djävulen. Många omvände sig också men inte Karin Ingmarsdotter. Den hon skulle ansluta sig till, var den praktiska kristendomens man — Hellgum.

När denne kom till socknen, var alltså jordmänen genom den vilda jakten och väckelsemötena väl beredd. Till en början gjorde han ett sympatiskt intryck. På en gång värdigt och fridsamt vandrade han runt i socknen och ställde genom allvarliga samtal tillrätta ett och annat, som råkat i olag. Det var först, när han förgripit sig på Stark Ingmars rosenbuske, som han lät ana den skarpare sida, som så småningom skulle leda till den stora religiösa splittringen.

Hellgum var måg till Stark Ingmar, men de träffades inte mycket. Stark Ingmar var denna skickelsedigra sommar mest sysselsatt med att hjälpa unge Ingmar, vid vilken han var djupt fästad, med hans såg. När han en kväll kom hem från arbetet, mötte han dottern, som såg mycket förskrämd ut.

Stark Ingmar skyndade på stegen, kom fram till stugan och blef stående med rynkad panna. Tätt vid ingången hade det i all hans tid vuxit en stor rosenbuske. Den hade varit honom kärare än hans öga, han hade aldrig låtit någon plocka en ros eller ett blad af busken, intet ondt hade fått komma nära den.

Stark Ingmar hade aktat den så väl, därför att han visste, att det bodde underjordiskt småfolk under den.

Men nu var busken borthuggen. Det var förstås mågen, predikanten, som ej kunnat tåla den.

Stark Ingmar hade sin yxa i handen, han klämde fingrarna hårdt om skaftet, då han gick in i stugan.

Hellgum satt därinne med bibeln framför sig. Han lyfte blicken och såg Stark Ingmar djupt in i ögonen. Därpå fortsatte han att läsa med hög röst:

'Därtill då I tänken: Vi vilja göra som hedningarna och såsom annor folk i landen och tillbedja stockar och stenar, skall det fela eder.'

'Så sant jag lever, säger Herren, jag skall råda öfver eder med starka hand och utsträckt arm och med utgjuten grymhet — — —.'

Utän ett ord gick Stark Ingmar ur rummet. Den natten sof han i ladan. Två dagar därefter drogo han och Ingmar uppåt storskogen på kolning och timmerhugning. De ämnade blifva borta hela vintern.⁶

Stark Ingmar tillhörde dem, som enligt gammal folktrösed ville stå i gott förhållande till de underjordiska. Han gjorde det också. Selma Lagerlöf förknippar med honom den gamla välkända berättelsen om kolaren, som fick hjälp av småfolket, så att det inte tog eld i milan. I »Jerusalem» råder ingen motsättning mellan sådan tro och sann religiositet. Det var Stark Ingmar, som ansågs värdig att se himmelen öppen — inte de väckta. Dessa hade i många fall skrämts till sin religiositet av den vilda jakten och kanske så fått sin avoghet mot naturfenomenen ytterligare understruken. Det var ju, trodde de, den ondes verksamhet, som där tog sig uttryck. Åter möter vi den gammaltestamentligt stränge Gud, som Selma Lagerlöf låtit komma till tals i »Gösta Berlings saga». Det var i hans anda, som predikanten Hellgum riktade förebråelser mot sin svärfar. Hellgum tilltalade Stark Ingmar med samma ord, som profeten Hesekiel (Hes. 20: 32) använde mot de äldste i Israel, när han förebrådde dem för att de återupplivade sina förfäders synder. Dessa hade vid ankomsten från Egypten till det nya landet framburit sina offer vid kullar och träd. Det tydliga sammankopplandet av kristen intolerans och ovilja mot naturmakter hade alltså, som hon själv visar, starka rötter i folkmedvetandet. Att väckelsen skulle upptaga dylika åsikter, stämmer ju överens med vad Samuelsson anförde apropå väckelserna i Värmland.

Än en gång är det möjligt, att, som Algot Werin påpekat, dra en parallell till Viktor Rydberg.⁷ Både Stark Ingmars rosenbuske och mästern Gudmunds lind angreps av religiösa bildstormare. Det råder intet tvivel om på vilkas sida såväl Rydberg som Selma Lagerlöf stod i den situationen.⁸ Författarinnans avståndstagande från just den sidan av sektens religion är markant. Hon återkom än en gång till Stark Ingmars rosenbuske. När den gamle låg på dödsbädden, talade han med doktorn och kyrkoherden om de märkliga saker, som hänt honom under hans liv. Mest var det om Stor Ingmar och om småfolket i skogen, som varit honom väl beväget. Sedan Hellgum huggit ner rosenbusken, hade världen dock inte

⁶ *Jerusalem*, 1, s. 152.

⁷ Algot Werin, *Svensk idealism*, 1938, s. 165.

⁸ Ett motstycke till magister Lars' kristendom tycks hon tidigare ha varit inne på i den 1898 (i *Nornan* för 1899) tryckta *Vår Herre och Sankte Per*. På grund av sin ondska kom Sankte Pers mor till helvetet, och denne utbrast i förtvivlan och hätskhet »Hvad är detta för ett paradys, där jag hör mina kärastes jämmer och ser mina medmänniskors lidanden». (*Drottningar i Kungahälla*, s. 217.) En annan passus i samma novell, den, där den döda fågeln fick liv, då den kastades över paradiset's mur (s. 206 f.), erinrar även om ett ställe hos Rydberg. I *Undersökningar i germanisk mytologi*, 1, s. 243 f. anför han en sägen från Saxo. En kvinna kom en vinterdag till en kung vid namn Hadding för att hämta honom till en plats, där mitt i vintern friska blommor kunde växa. (Jfr *Legenden om julrosorna*.) Hon förde honom ned under jorden till en till synes solbelyst äng; där växte friska blommor. I närheten fanns en mur. För att visa det kringgårdade ställets underbara egenart, ryckte kvinnan huvudet av en tupp och kastade honom över muren. Huvudet kom tillbaka, och han började ljudligt gala.

varit god för honom att leva i. Småfolket hade upphört att ta vård om honom, och han hade blivit offer för alla möjliga krämpor. Döden hälsade han därför med glädje. Markantare är kanske, att det just var i Stark Ingmars mun, som Selma Lagerlöf lade de första angreppen på Hellgums lära. Medan Ingmar och Stark Ingmar tillbringade vintern i skogen, blev Karin Ingmarsdotter, som Hellgum förutspått, botad från sin lamhet. Så kom det sig, att kort efter detta stiftades en sekt på Ingmarsgården med Hellgum som ledare. Endast inom denna sammanslutning skulle den rätta och sanna kristendomen finnas. Hela socknen blev upp och nedvänd. Unge Ingmar visste först inte hur han skulle förhålla sig. Han var glad över att systemen blivit frisk och var i viss mån betänkt på att sluta sig till sekten, om han fick tid på sig. Stark Ingmar varnade honom. Detta kunde aldrig vara i Stor Ingmars anda. Han skulle aldrig ha gått med på att kalla alla för djävlar och antikrister, som inte hörde till samfundet. Inte heller skulle han ha velat skilja bror från bror, vän från vän, fästman från fästmö. Stämd till eftertanke av Stark Ingmars föreställningar kom Ingmar också snart i konflikt med systemen och svågern. Det kostade honom både sågen — hans levebröd — och fästmön. Icke desto mindre stod han fast vid sin övertygelse: han ville inte ha någon annan tro än sin far. Visserligen handlade han sedan en gång försonligt mot sin fiende Hellgum i sin strävan att som fäderna gjort gå Guds vägar. För tillfället vann han då både Gertrud och sågen — men hellgumianerna stod han främmande för.

Ytterligheten i dessas hatiska inställning gentemot de övriga sockenborna finner vi hos den gamla gumman Eva Gunnarsdotter. Hon var rovför en fruktan, som liknade eremiten Hattos drömmar om en världsundergång. Eld och svavel skulle regna över trakten. Straff skulle komma över hela socknen, därför att så få hade hörsammat kallelsen och så många hade avfallit.⁹

Det var mot en dylik anda som mor Stina, skolmästarens hustru, opponerade sig. Hon liksom så många andra hade kommit att älska sin socken dubbelt, därför att hellgumianerna kallade den ett Sodom och ville övergiva den. Blommorna vid väggkanten blev henne ett bevis för Guds kärlek. Om de flesta sockenborna var så dåliga som sekteristerna påstod, vore det ju en lätt sak för Gud att förgöra dem. Han behövde endast låta kölden fortfara och låta jorden ligga betäckt av snö. Men när han nu lät våren och blommorna komma åter, måtte han ju tycka, att människorna åtminstone var värda att leva.

Dock får man inte döma alla hellgumianerna efter Eva Gunnarsdotter. Snarast har väl Selma Lagerlöf infört henne för att visa, att en människa av den typen är överdrivet hatisk och oförsonlig i vilket läger hon än hamnar. Då brevet om jerusalemresan anlände, tog gumman det som ett tecken till att de alla skulle resa till Jerusalem för att undkomma den stora förstörelsen. Men när alla utom hon erfor kallelsen att resa, greps hon av en förfärlig vrede. Nu var hellgumianerna vettvillingar, som löpte efter falska profeter. Det var över dem, som det skulle regna eld och svavel. De och inte de hemmavarande skulle förgås.

⁹ Häggqvist anger i ovan nämnda BLM-artikel, s. 848, att Hellgums förebild Larsson påstods ha menat, att eld och svavel skulle regna över de kvarvarande liksom över Sodom och Gomorra.

Inte heller avskydde egentligen alla jerusalemsfararna sin socken så mycket. Vandrigen genom bygden under vårarbetet gjorde det omöjligt för Hök Matts Eriksson att resa. Och det var till sin vackra hemsocken, till dess älv, hagar och åkrar, som de bortdragande sjöng sitt: Vi få mötas i Eden en gång. Visserligen glädde de sig åt att komma till Det heliga landet. Den svärmiska Gertrud kände en särskild glädje, när hon beträdde samma mark som Jesus. Men såväl hon som de andra fick erfaras det Jerusalem, som dödar. Då gick deras tankar tillbaka till hembygden. Under den svåra torkan måste de ofrivilligt minnas Dalälvens vattenmassor. Tims Halvor dödades av att hans lilla flicka vräktes ur graven. Hans vänner och anförvanter skulle anklaga honom för att ha fört dem till denna dödens stad — Jerusalem. Det främmande landet tycktes glädja sig åt hans sorg. Det var ett obarmhärtigt land. Om detta hade hänt i hemlandet, skulle skogen ha gråtit och bergen ha jämrat sig. Kontrasten till Palestina var det Dalarna, där det tycktes ljuda ett 'res inte, res inte' från marken och bergen, när hellgumianerna ville utvandra.

Men kärleken till hembygden, till den egna gården kan också bli för stark. Ingmar svek Gertrud för gårdens skull. I och med detta begick han också den nesliga handling, som det var spått, att alla av hans ätt skulle begå. Gordonisterna hade visserligen mer att sona. Karin Ingmarsdotter, som ytterst var skuld till gårdens försäljning, miste både man och barn. Gunhild, som anade, att hon skulle döda sin egen mor genom att resa, blev själv dödad. Men även Ingmar fick sona sitt brott — kanske på ett fruktbarare sätt än de andra. Han miste sitt ena öga men löste i gengäld förbannelsen över sin hustru. Detta var åtminstone hennes egen mening. Påtagligare är att det var han, som fick den gordonska kolonien på rätt bog. Visserligen till en början inte så fullständigt, som Stellan Arvidson gör gällande. De första upplagorna — i sin helhet betydligt olika 1909 års och följande — innehöll t. ex. intet om att förbudet mot äktenskap upphävdes. Men utvecklingen gick ändå mot en normalare livsföring. Man kan nog hålla med om att kolonien i sitt färdigutvecklade skick hade Selma Lagerlöfs stora sympatier. Som alltid angrep hon fanatism och asketism, i vilket läger de än befann sig. Otivvelaktigt har dock under handlingens gång sekten kommit att stå för de största försyndelserna av det slaget. Selma Lagerlöf strävade att lösa utvandrarernas psykologiska gåta och att ge en skildring av den icke ovanliga företeelsen, att en väckelse delar en socken i två partier. Därvid har hon tvingats att trots sin beundran rikta de starkaste angreppen mot väckelserörelsen. Mindre förtäckt än förr sammankopplade hon den religiösa intoleransen med förakt och rädsla för natur och naturmakter. Problem, som förut klätts i historisk dräkt, framlades nu öppet. Stark Ingmar syndade enligt Hellgum genom att tillbedja stockar och stenar. Att vi här stöter på ännu en likhet med Rydberg och dessutom finner en parallell i Samuelssons väckelseskildringar, är värt att notera. Misstanken väcks, att hon själv kan ha mött denna anda och därför även varit mer mottaglig för den rydbergska tendensen.

* * *

I samband med »Gösta Berlings saga», kapitlet »Torkan», har ovan påpekats, att Selma Lagerlöf stundom, som straff för moralisk skuld, lät kristendom och natur samverka mot den skyldige efter bibliskt och romantiskt mönster. Motivet återkommer åtskilliga gånger i hennes produktion. Det finns t. ex. i den »Jerusalem» närstående novellen »Gudsfreden» men är kanske skarpast accentuerat i »Herr Arnes penningar». Där medverkar en gammaltestamentligt sträng försyn i att utkräva en hämnd enligt lagen öga för öga, tand för tand.

I »Herr Arnes penningar» beskrivs hur det rådde sträng kyla, som höll havet isbelagt, så länge Herr Arnes mördare inte var fångna. Den som först anade något av orsaken till vådrets stränghet, var skepparen, som skulle föra hem de efterspanade skottarna. Han undrade, varför Gud så länge stängde vägarna ut till havet. En gång tidigare hade han varit med om något liknande. Det var i Bergen, där alla skepp hölls instängda en månad av motvind, för att en brottsling inte skulle komma undan. När denne blivit funnen, följde genast vackert väder och god vind. Sedan ett dylikt sammanhang antytts, visar sig vädret i fina skiftningar följa handlingens upplösning. Den efterlängtade stormen började den kväll Elsalill gjorde upptäckten, att sir Archie och hans vänner var Herr Arnes mördare. Då hon beslutat sig för att inte ange honom, upphörde den emellertid och tilltog inte förrän hon fullföljt angivelsen. Då gick hela havet upp utom i viken med skottarnas galeas, där Elsalills lik fanns. Detta övertygade skepparen, och han hjälpte till att fånga missdådarna. Det var ju för deras skull, som Gud höll havets portar stängda. När slutligen Marstrands kvinnor hämtat hem den döda Elsalill, tog skeppets fångenskap slut. Allt efter som kvinnorna framskred, bröt storm och vågor in bakom dem och vräkte upp isen, där de nyss hade gått.

Naturen motverkade alltså de onda människorna, för vars skull den fått lida. Visserligen var även Herr Arne en hård man. Men hårdheten var trots allt större på ogärningsmännens sida än på prästens, och därför samverkade här naturen med en sträng religion. Hauptmann försvagade detta natursamband i sin dramatisering av Selma Lagerlöfs verk. I sin ganska omarbetade översättning av denna »Winterballade» stärkte Selma Lagerlöf åter sambandet mellan det isbelagda havet och de oinfångade mördarna. Tydligt ansåg hon detta vara ett så väsentligt drag, att det ej borde negligeras.

I den mån naturen samverkar med kristendomen i författarinnans övriga verk mellan »Jerusalem» och »Nils Holgerssons underbara resa» är den i regel mild och god. Det är legendstämningens natur, som dominerar, såsom i »Betlehems barn» och i »Den heliga natten».¹ Blott i ett par fall står återigen en sträng naturmakt på rättfärdighetens sida och bidrar till ett rättvist men kanske ändå för hårt straff. Det märks i »Spelmannen»² men accentueras kraftigare i »Tomten på Töreby».³ Tomten räddade gården, som husbonden var så nära att spela bort. Men i gengäld tvingades denne att som tack för hjälpen ta livet av sig. Berättelsen slutar med en

---

¹ *Betlehems barn* trycktes i *Ord och bild* mars 1904; *Den heliga natten* i *Kristus-legender*. Enligt brev till Bonnier skriven i början av år 1904 — före påsk.

² Tryckt i *Fågel blå*, 1903, enligt meddelande från Afzelius.

³ Tryckt i *Julrosor*, 1902.

kusligt triumferande tomte, som segerrikt svängde sin röda mössa — nu visste han, att det skulle bli ordning på gården.

Som Gunnar Ahlström visat, återupptogs motivet i »Nils Holgersson».⁴ Alltför hemsk kunde hon ju inte göra en barnbok. Därför är tomten mindre skräckinjagande än Törebys tomte men likväl besläktad med sagans stränge husväktare, som brukade upprätthålla ordning bland husfolket. Att tomten representerade en högre moralisk makt framgår, som Ahlström påpekat, av ett yttrande i förbigående i »Nils Holgersson». Gorgo, örnen, hade uppsökt tomten för att få pojkens dom mildrad. Denne hade emellertid blott svarat, att det inte stod i hans makt att ändra beslutet. Försynen samverkade även vid andra tillfällen med naturen. Den sjukdom, som kom över Kolmården på grund av älgen Gråfälls missgärning, är av samma natur som torkan i »Gösta Berlings saga» eller det isbelagda havet i »Herr Arnes penningar».

Sitt intresse för en mystisk naturuppfattning förrådde Selma Lagerlöf i ett brev till Bonnier 27/3 1915.⁵ Det var tal om att förkorta »Nils Holgerssons underbara resa», och hon förklarade däri, att hon inte var pigg på att, som Dalin ville, ta bort »Trandansen», »Karr och Gråfäll», »Djurens nyårsnatt» och »andra mer fantastiska kapitel [...] men det kan ju hända att jag har en helt oberättigad svaghet för just dessa saker». Det är främst i dessa mer romantiska inslag, vi känner igen den naturframställning, som vi vant oss vid hos Selma Lagerlöf. Vi möter även här hennes tvesyn. Oftast är naturen god; under trandansen kände t. o. m. djuren längtan efter det överjordiska. Men även något av naturens farlighet finns antydd. Den märks i Nils Holgerssonvarianten av gruvfyndet — temat är tidigare utnyttjat i den längre »Reors saga» samt i »Silvergruvan» (tr. i Svea, 1903). Den återspeglas också i den skräck för mörkret, som vi erinrar oss från »Gösta Berlings saga». Starkast gav hon uttryck för folktrons skräck i avsnittet »Djurens nyårsnatt». Ahlström har antagit, att hon har det sällsynta motivet från hemmets berättelser.⁶ Därom är väl svårt att yttra sig, men det av honom antydda sammanhanget med skogarnas oheliga djur i »Gösta Berlings saga» är ovedersägligt.

En präst fördes av sin häst till den plats, där skogsrådet under nyårsnatten märkte den tamboskap, som skulle bli vilddjurens byte under det kommande året. Med prästen på ryggen intog hästen sin plats bland prästgårdsboskapen. Den defilerade förbi, men när skogsrån med facklan skulle utmärka hästen för döden, ingrep prästen. Han lyfte upp handboken, så att dess kors skrämde bort otyget, och hela synen försvann. I den positivt hållna läseboken med dess tendens till förmån för det sunda, välsignelsebringande arbetet och dess tilltro till de uppbyggande makterna⁷, segrade alltså Guds ord över den onda naturen. Av allt att döma instämde författarinnan i denna lösning. Men därmed vare inte sagt, att hon i fortsättningen övergick till att ställa sig på prästens sida i en konflikt mellan en präst och ett naturväsen. Några år till och hon skulle i »Vattnet i Kyrkviken» låta en kamp mellan en prost och en naturmakt få en ganska olikartad upplösning.

⁴ Gunnar Ahlström, *Den underbara resan*, s. 161 ff.

⁵ Bonniers arkiv.

⁶ *Den underbara resan*, s. 175.

⁷ Jfr *a. a.*, s. 254.

Från flera håll inom nordiskt språkområde finns belagd en sägen, att man från sjöar och vattendrag kunde höra ett rop: »stunden är kommen, men mannen är inte kommen». Efter detta brukade någon rätt snart drunkna. En variant därav ingår i Selma Lagerlöfs novell »Vattnet i Kyrkviken». Hon har själv i ett brev till Bonnier angivit, att en sägen ligger till grund för den.⁸

Vet Ni, att traditionen tillskriver händelsen en prost i Arvika vid namn Erland Lagerlöf, en bror till min farfarsfar, som slutade sitt liv som ett fullkomligt helgon, men jag tror att historien måste vara betydligt äldre och har överflyttats till denne man, som visserligen var så framstående att legender samlats om honom.

Denna vandringssägens anknytning till Erland Lagerlöf kan Selma Lagerlöf ha upptäckt i Gustaf Karlberg »Arvika köping förr och nu», 1908, som hon hade i sin ägo. (Den finns i falubiblioteket.)⁹ Där berättas på mindre än en sida (s. 27), hur prosten hörde det omtalade ropet från sjön och försökte hindra en man att gå över isen men misslyckades. Denne drunknade. En version säger, att prosten skulle ha givit mannen vatten från Kyrkviken att dricka och berett honom till döden. Selma Lagerlöf har koncentrerat sitt intresse på karaktären hos denne prost, som var så vördad, att legender samlades kring honom. Berättelsen, som trycktes i Bonniers månadshäfte 1912, börjar enligt tidskriftstrycket just med en beskrivning av honom. Han försökte reformera sina församlingsbor, vilket inte slog väl ut, i all synnerhet som han ifrågasatte deras ärlighet. Han angrep smuggling från Norge, uppmanade dem att inte processa om arv, förhöll dem att hålla fullt mått vid kolleveranser etc. Sådant hade tidigare präster aktat sig för att blanda sig i. Detta gjorde honom illa omtyckt, ty i all sin duglighet var han en häftig och självrådig man. Prosten måste själv erkänna, att han till slut bara skadade Guds sak i församlingen. Han greps av ängslan, att han skötte sin tjänst fel, och bad Gud om ett tecken. Kanske måste han sluta som präst. Det var då han hörde det hemska ropet från sjön. Den skräck han som barn känt för näck och rå höll på att få makt med honom. Han lyckades dock få bukt med sin rädsla.

'Du är en kristen människa och en Guds tjänare', sa han till sig själv, 'de orena andar i skog och mark och sjö ska inte ha den glädjen att se, att du är rädd för dem.'¹

Dessutom började han förstå, att detta var det begärda tecknet. En man hotades av döden denna natt. Kunde han rädda honom, så skulle han få fortsätta som präst. Mycket riktigt fördes också under kvällens lopp in till honom en ung man, som tänkt färdas över sjön. Denne Gille är mycket sympatiskt beskriven. Han liknade en vattenande, det fanns hos honom något av vattnets glitter men också av dess undanglidande. Pros-

⁸ Bonniers arkiv. Brevet daterat 23/8 1912.

⁹ Jfr Erik Eliasson: *Selma Lagerlöf och folkdiktningen*, *Samlaren* 1950, s. 58 ff. Oberoende av varandra har Eliasson och jag granskat traditionen bakom denna novell och båda kommit fram till Karlberg. Eliasson har funnit ännu en uppteckning, som förknippar händelsen med Erland Lagerlöf.

¹ *Troll och människor*, 1, s. 122. Citeringen i det följande är även hämtad från boktrycket. Blott början refererades efter *Bonniers månadshäfte*, eftersom den, vilket senare kommer att visas, är olika i tidskriftstrycket och i *Troll och människor*.

ten kunde inte få något grepp om honom. Gille var fiskare och fruktade alls inte sjön. Han hade näckens speciella beskydd. Så länge han inte drack sjövattnen, skulle han ständigt få hjälp. Bra hjälp hade han dittills också fått — prosten fick höra många exempel därpå. Gillens berättelser roade på sätt och vis prosten. De påminde om hans ungdomsliv i skog och sjö. Men han greps också av fruktan.

Det fanns gott om människor, som inte trodde på dessa väsenden, som allmogen påstod sig ha sett ute i naturen, men prosten hörde inte till deras antal. Men en sak var det att tro, att de fanns till, en annan att ta emot hjälp och bistånd av dem, som denna fiskarn gjorde. De var onda till sin natur, och det slutade alltid illa för den, som inlät sig med dem. Det var detta kyrkan visste, det var för den skull, som den förbjöd allt umgänge med dem. Också Gille Folkesson skulle de bringa i olycka, om inte prosten vore i stånd att lösa honom ur hans vidskepelses bojor.

Tusen berättelser hade prosten hört om dessa varelsers framfart. Alla slutade de så, att den, som till en tid hade varit i deras gunst och njutit deras välgärningar, den kastade de sig över, då han trodde dem som bäst, och fördärvade honom. Allt hos dem var list, slughet och ondska. De hörde till i det underjordiska, och deras enda strävan var att dra ner människor i sitt mörker.²

I sin förtvivlan fann prosten blott ett enda medel att rycka undan mannens falska stöd och återerövra honom till Gud. Han betraktade honom som en döende, eftersom han envisades med att färdas över sjön. Därför gav han honom nattvarden. I nattvardskalken fanns dock ej vin utan sjövattnen, helgat och invigt. Resultatet blev förfärande. Vild av fasa störtade mannen rätt ut mot sjön och omkom. Och prosten var vid berättelsens slut en förkrossad och bruten man. Novellens slutord och alltså resultatet av det tecken prosten hade begärt var:

'Det är slut med honom', viskade de till varandra. 'Han kommer aldrig mer opp i en predikstol.'³

Då novellen 1915 omtrycktes i »Troll och människor», blev den ytterligare tillspetsad. Början är ändrad, och det sägs där uttryckligen ifrån, att prostens största fel var, att han försökt vänja människorna av med att dyrka naturmakterna.

De förra prästerna hade väl tänkt, att när det nu en gång var så, att det fanns rå i skogen och näck i strömmen och tomte i gården, så kunde man inte neka folk att skydda sig för deras ondska genom offer eller genom att sluta något slags förlikning med dem, men det ville den här sistkomna prosten inte höra talas om. Gud och hans ord, det var det enda, som människor skulle ha att hålla sig till, och gjorde man bara detta, så behövde man inte tro, att det fanns något annat, som hade makt att bringa en skada och fördärv.

Det var klart från början, att fastän prosten var en väldig predikare, skulle allt det där talet, som han förde mot de underjordiska, vara bortkastat. De flesta åhörare blev rädda för att han skulle reta upp naturandarna emot dem, och det uppstod en sådan fiendskap mot honom, att han heller ingen framgång fick med allt annat, som han ivrade för. [...] Guds sak försämrades för var dag, som han stannade kvar i församlingen.⁴

Selma Lagerlöf kunde nog skildra naturens hemskhet och människornas skräck för dess dolda krafter. Men att bekämpa den, om det så vore

² *A. a.*, 1, s. 132.

³ *A. a.*, 1, s. 138.

⁴ *A. a.*, 1, s. 119 f.

med religionens hjälp, tycks inte vara lämpligt, även om skogsrådet någon gång kan fly för korset som trollet för solen. Försynen själv kunde ju t. o. m. sluta förbund med naturen även i dess farliga och för människorna skadliga tillstånd. Prosten i »Vattnet i Kyrkviken» gick under och drog en annan med sig i fördärvet genom sitt enten-ellerkrav. Med reservation för okända källor tycks orsaken därtill vara ett tillägg till berättelsen av Selma Lagerlöf själv. På sätt och vis kan det tyckas egendomligt, att författarinnan så starkt tog avstånd från handlingssättet hos denne man. Hon skrev ju i det ovan citerade brevet, att han slutade sitt liv nästan som ett helgon. Nu är att märka att hon skrev *slutade* sitt liv. Kanske menade hon, att denna händelse verksamt bidrog till att han blev en god människa. Dessutom finns det ett annat belysande faktum, som tillika sammanbinder detta verk med de tidigare behandlade 90-talsnovellerna. Det är i synnerhet ett visst slags kristna, som hon tillskriver en intolerant syn på naturen. Under katolsk tid och i katolska länder är det gärna munkar, i moderna protestantiska länder läsare och pietister. Läsarnas naturfientlighet har vi redan träffat på, pietisternas kommer vi att möta i hennes senare produktion, om man nu så kan skilja på dessa ofta sammanfallande former av lågkyrklighet. I samband med topeliusbiografien och »Charlotte Löwensköld», där hon just tog avstånd från vissa arter av pietism, får vi tillfälle att gå in på, att det kunde ligga nära till hands för henne att sammankoppla pietismen med munkväsendet. Vad som förbinder »Vattnet i Kyrkviken» med dessa arbeten är, att denne prost i verkligheten ansågs som pietist. Oscar Hedlund har i sin avhandling »Kyrkolivet i Karlstads stift» framhållit, att Erland Lagerlöfs religiositet rörde ett klart pietistiskt-herrnhutiskt drag.⁵ Visste Selma Lagerlöf detta, är det inte förvånande, att hon inte ville låta prostens följare den kompromisslösning, som frestade honom i hans konflikt med naturmakterna.

Medan Gille talade, hade han tydligt sett för sig de ljuvliga små Värmlands-sjöarna med badstränder och fiskegrund, där han hade haft sina gladaste stunder som pojke. Han tyckte, att vattnet blänkte och speglade, han hade fått det ända in i kammaren till sig, det svallade milt och smekande runt omkring honom. Han hade känt det så, som om Gille och hans troll och fisket och det lätta livet ute på sjön hörde ihop; han hade inte kunnat se något anstötligt i det. Han hade varit som insövd av vågskvalp.⁶

Prosten upplevde naturens dragningskraft, det poängteras flera gånger, hur sympatisk den unge fiskaren var honom. Men han gjorde samma motstånd mot den som sina katolska yrkesbröder i Selma Lagerlöfs tidigare produktion — och med samma fördärvbringande resultat.

Det går att handla med godhet mot trollen i stället. Det erfor klockaren i »Trollmusik», och det framgår även av Selma Lagerlöfs variant av bortbytingsmotivet. »Bortbytingen» trycktes i »Idun» 1908 men ingår även den i »Troll och människor» I.

Sågner om bortbytingar går i regel ut på att man skall förfara så hårt som möjligt mot den trollunge, man fått. Dess mor skulle då komma och hämta den och lämna igen det egna barnet. Selma Lagerlöf löser emellertid frågan så, att bondhustruns godhet mot trollungen leder till att hon

⁵ Oskar Hedlund, *Kyrkolivet i Karlstads stift under 1800-talets förra hälft*, 1949, s. 46 ff., s. 128 f.

⁶ *Troll och människor*, 1, s. 129.

får igen sitt eget barn. Eliasson har inte kunnat finna något belägg på en sådan tradition.⁷ Viktor Rydberg anför dock ett liknande fall. I »Fädernas gudasaga» nämns att det kunde hjälpa att vara medlidsam mot en bortbyting.⁸ Detta stämde ju med Selma Lagerlöfs uppfattning. Troll är troll; det hjälper inte med hat mot dem eller mot människor med trollnatur, de kan inte rå för hur de handlar. Jan, tattaren, i »En historia från Halland» (tryckt i STF:s årsbok 1910) var en sådan människa. Han var som alla tattare »mer i släkt med troll och strömkarlar än med oss [...] olycklig den, som får en sådan i huset, för alltid tar trollet hos dem ut sin rätt». Den som blivit offer för hans natur, Sigurd, bondsonen, nådde dock så småningom fram till att se på honom med medlidsam resignation. Tattaren var av annan art, och det tjänade ingenting till att betrakta honom med hat eller bitterhet. Man får i åtanke Frödings strävan att finna något gott i allt ont, något vackert i allt fult. Han har ju också i »Ett gammalt bergtroll» skildrat trollnaturen med dess längtan till människornas skönhet och dess oförmåga att närma sig människosläktet. Selma Lagerlöf vill dock inte som han helt utplåna skillnaden mellan ont och gott. Hon förnekar inte i sina berättelser, att det finns onda väsen i naturen — tillika med de goda — liksom det finns onda och goda människor. Parallellen mellan onda människor och troll möter vi åtskilliga gånger. Raklitz i »Liljecronas hem», 1911, liknas t. ex. vid sjörråa. Där liksom annorstädes segrade godheten, utan att människorna behövde tänka på att hämnas. En människas privata hämnd för bara olycka med sig. David Holm i »Körkarlen» blev en sämre människa av hustruns onda handlingssätt mot honom. Jan i Skrolycka lyckades ännu efter döden genom sin stora kärlek besegra dotterns kärlekslöshet. Men så lärde han sig stundom den rätta godheten av solen själv. Boken är skriven under den torra och heta sommaren 1914 (enligt breven till Bonnier). Även kejsaren upplevde en sådan sommar med lidande natur, liknande den i kapitlet »Torkan» i »Gösta Berlings saga». Hans ångest förtätades i en hemsk ragnaröksstämming. Men han tog rättelse av detta, sökte och fann sin skuld och nådde befrielse. Himlavalvet höjde sig åter — för honom men inte för de människor, som den sommaren upplevde världskriget. De människor, som sonar ont med gott, vinner seger i Selma Lagerlöfs verk, men människorna själva skall inte utkräva hämnd eller straff. Man kan t. ex. jämföra Helga i »Tösen från Stormyrtorpet» med Ragnhild i »Gammal fäbodsägen». I »De fågelfrie» skrev hon, att denna jordens grundval heter rättfärdighet. Dock stod författarinnan inte på den människas sida, som blev det straffande redskapet. Det är Gud, försynen, som skall straffa. I gammaltestamentlig stränghet kan straffet stundom bli mycket hårt. Hämnaden kan också ske på förunderliga vägar och på olika sätt, t. ex. genom naturen. Det finns ett sammanhang mellan å ena sidan »Torkan» — »Herr Arnes penningar» — »Nils Holgerssons underbara resa» (Kolmårdens förstöring) — »Kejsaren av Portugallien» (världsundergångsstämningen), som visar, att hennes etik kan innefatta en stränghet av gammaltestamentligt slag. Å andra sidan kan ännu en linje dras, som avslöjar, att hennes världsuppfattning också omfattade en universell godhet; denna

⁷ *Samlaren*, 1950, s. 65.

⁸ Viktor Rydberg, *Fädernas gudasaga*, 1887, s. 177.

inställning föranledde hennes angrepp på alltför intoleranta åsikter: »Trollmusik» — »Bortbytingen» — »En historia från Halland» — »Liljecronas hem» — »Vattnet i Kyrkviken» — »Gammal fäbodsägen» — »Frid på jorden».

*   *
*   *

Selma Lagerlöfs diktning under första världskriget innehåller föga av intresse för denna undersökning. Krigets fasor och den svikande inspirationens problem skymmer hennes gamla naturkänsla. Vi möter den inte, förrän hon trött på strid och våld återvände till den tid, då ofrid och hat inte uppfyllde jorden. Då kände människorna det rätta, harmoniska sambandet med naturen. Det är barndomens och farmoderns värld, som åter lever upp i hennes första memoarbok »Mårbacka», skriven 1921—1922, enstaka avsnitt dock tidigare.⁹ Ett annat ämnesområde hade hon redan tidigare fått söka sig till. Hon höll 1918 ett minnestal i Svenska akademien över Topelius, vilket 1920 växte ut till en hel levnadsteckning. Hans barndomsvärld på Kuddnäs var inte olik hennes egen. I fortsättningen kunde hon inte undgå att komma in på konfliktämnen och även ganska djupt engagera sig i skildringen av Topelius' motstånd mot pietismen. Det är anledning att tro, att reminiscenser från dessa avsnitt återkommer i hennes senare diktning. Men de barndomsminnen hon först kopplar av vid är sedda i ett harmoniskt skimmer. Skuggor antyds men utföres ej. Det fick bli en senare fråga, de andra memoarerna är ej så ljusa.

I »Mårbacka» antyds endast med lätt hand löjtnant Lagerlöfs avoga inställning till missionen och kolportörer, syföreningar och bönemöten. Ett skämtsamt skildrat möte mellan en präst och en naturmakt är sett med löjtnantens goda humör. Den vanliga vidskepliga rädslan för naturmakter och djur finns med men är ej särskilt accentuerad: mannen, som drunknade, sedan Lisa Maja sett näcken, de första mårbackabebyggarnas otrygghet i vildmarken, Back-Kajsas fruktan för skogens vilda djur. Men även samhörighetskänslan med naturen återfinnes. Också i »Mårbacka» anas de dansande vättarna från »Liljecronas hem». Det är den 17 augusti — löjtnant Lagerlöfs födelsedag. Då människorna ute i trädgården möter natens och sångens skönhet

[...] fyllas de av en ljuv yrsel, av en mild hänförelse. Vad livet är skönt, vad ögonblicken äro dyrbara, vad varje andedrag är för en njutning!

[...] Fru Hedda Hedberg får en idé. Hon ställer sig på verandans översta trappsteg och börjar sjunga Värmlandsvisan.

Alla sjunga med. På detta sätt finna de ett uttryck för sina känslor. Ack, Värmland, du sköna, du härliga land!

Man tycker sig höra hur det sjunger borta i buskar och snår. Man tycker sig ana, att Mårbackas tomtar dansa en kontradans nere under de stora lönnarna till denna sköna melodi.¹

⁹ *Mamsell Broström* tr. i *Julrosor* 1920. I brev t. Bonnier 11/1 1922 trodde hon, att hon nästan säkert kunde lova en ny bok. 19/6 1922 skrev hon att den nya boken skulle heta *Mårbacka*, den »innehåller mina minnen från gården och dess människor. Det blir knappast någon sammanhängande skildring [...]» 20/8 1922 sade hon sig kunna sända minst halva boken den 1 september — manuset skickades den 31/8 1922.

¹ *Mårbacka*, s. 317 f.

Denna harmoniska värld, befriad från hat och ofrid, känns igen från »Gösta Berlings saga». Efter den stora torkan följde stillhet och frid. Prosten förkunnade vid kapten Lennarts begravning naturens återvunna balans.

'I Guds namn', sade han, 'må oron upphöra! Må frid bo i edra hjärtan och i all naturen! Må de döda tingen och djuren och växterna känna lugn och upphöra att skada!'

Och det var, som en helig ro sänkt sig öfver trakten. Det var, som om höjderna strålat och dalarna lett och höstdimmorna klädts i rosenfärg.²

En dylik samhörighet mellan människor och natur hade Selma Lagerlöf även mött hos Topelius. I sin biografi över honom kontrasterar författarinnan denna gemenskapskänsla mot den stränga pietism, som Topelius kom i konflikt med. En pietistisk väckelse hade kommit till 'Topelius' hemstad, och hans syster hade till moderns stora sorg och vännernas förfäran blivit fångad av denna. Selma Lagerlöfs berättelse om de lidanden, som denna svåra situation vållade Topelius, återfinnes punkt för punkt hos hans biograf Vasenius.³ Men skildringen tycks hos henne ha en större intensitet, som om hon själv vore djupt engagerad. Mest var det moderns svårigheter, som bekymrade Topelius. Av lojalitet sökte hon skydda dottern mot angreppen från vänner och släktingar — allt under det att dottern såg det som sin plikt att bryta med sin icke omvända mor.

Tänka sig modern i strid med slakten, i strid med sina gamla Nykarlebyvänner! Tänka sig henne, som hade bjudit sina barn så mycken glädje, sittande ensam i sitt hem, med musik, skratt och all oskyldig förströelse bannlysta! Tänka sig predikanter och andra »väckta» såsom hennes enda umgänge! Tänka sig luften omkring henne liksom inpyrd av Sions sånger, av själanöd, av väckelsehistorier!⁴

Topelius kände sin ställning svår, därför att han genom sin tidning i Helsingfors nog också ville kämpa för Guds sak och det godas seger men inte på detta sätt. Han blev rädd för sig själv.

'Jag håller på att bli en Guds fiende!' utropade han.

Men så med ens fick han saken lagd till rätta för sig. Han såg klart. En stor lycka fyllde honom.

'Gud älskar inte dessa asketer, dessa människoplågåre mer än jag', sade han.

Han blev glad på nytt. Han sprang upp och började att med hastiga steg gå fram och tillbaka genom rummet. Hur hade han någonsin kunnat tro, att pietisterna hade varit de rätta arvingarna till Guds rike, dessa, som hatade allt skönt, som upplöste de heligaste band, dessa trånghjärtade fördömare av nästans gärningar, dessa, som plågade människorna med påläggande av onödiga bud?

'Gud hatar dem', bröt han ut.

'Nej, nej, han hatar inte', ångrade han sig. 'Han älskar dem för deras nitälskan och allvar, men Gud har aldrig sagt, att deras väg är den enda, som leder till honom. Gud vare tack och lov för att jag inser, att *det inte är mig förbjudet att älska hela skapelsen.*' (Kurs. här.)

Han gick fram till fönstret, rullade upp gardinen och såg ut. Om dagen hade han en storartad utsikt över stad och skärgård, nu såg han endast nattens dunkel, men han visste, att en stor, slumrande värld låg där nedanför honom.

² *Gösta Berlings saga*, 2, s. 272.

³ Valfrid Vasenius, *Zacharias Topelius*, 2, 1914, s. 394 ff.

⁴ *Zachris Topelius*, s. 221.

'Min väg till Gud', sade han småleende, 'det är den, att jag vill förvandla allt detta till en rosegård.'

[...] Han [...] ville omfamna allt skapat. Han ville ingenting förkasta, endast lyfta, höja, göra allt Gudi behagligt.⁵

Selma Lagerlöfs Topelius-studier började i samband med 100-årsjubileet 1918, då hon åtog sig att hålla akademiens högtidstal över honom. Hon blev så fångslad av ämnet, att hon alltså utvidgade arbetet till en hel biografi. Det är enligt dagboksanteckningarna⁶ tydligen under året 1920, som arbetet på topeliusbiografien intensifierades. Den 18 januari lyder anteckningen: »Läst igenom Topeliusmanuskriptet, börjat arbetet.» Sedan fortsätter rapporterna om hur mycket hon hunnit dag efter dag, månad efter månad fram till anteckningarnas slut i juni samma år. Den 23/5 1920 finns en uppgift om att hon börjat med kapitel 15. Ätminstone i den slutgiltiga versionen har kapitlet »Motståndare» (dvs. det om pietismen) denna beteckning. Sophie Elkan uppgav i brev till Betty Warburg den 25 oktober samma år, att verket började bli färdigt. Boken meddelas vara utkommen enligt Svenska Dagbladet av den 2 december.

Författarinnans nästa stora roman »Charlotte Löwensköld» samt dess tryckta och otryckta fortsättningar innehåller hennes kanske kraftigaste och mest omaskerade angrepp på överdriven pietism och asketisk världsfrånvändhet. Det som hon ville angripa förkroppsligades framför allt i Karl-Artur Ekenstedt, pastorsadjunkten, som »var smal som en tråd och så from, att han varken tordes äta eller dricka».⁷ Det råder ingen tvekan om var Selma Lagerlöf står i kampen mellan de båda världsåskådningarna i romanen: den livsbejakande hos Charlotte och den världsförnekande hos Karl-Artur. Hans allt mer fortskridande förfall samt det faktum, att han i sina uppsåt leddes av Thea Sundler, en av Selma Lagerlöfs få verkligt onda gestalter, är nog tydliga tecken härpå.

Selma Lagerlöfs benägenhet att opponera mot asketism och fanatism tycks ha blossat upp med förnyad styrka. Kanske var det topeliusforskningen, som åter väckte den till liv? Hjalmar Gullberg har ju i sitt inträdestal i Svenska akademien antytt, att biografien över Topelius kunnat ha betydelse både för mårbackasviten — överensstämmelse i uppväxtmiljö — och den löwensköldska trilogien genom likheten mellan den glädjefördrivande pietismen i Nykarleby och Karl-Arturs asketism.⁸

»Charlotte Löwensköld» utkom dock inte förrän sent på året 1925. Tidrymden förefaller väl lång mellan de båda verken. Emellertid sträcker sig arbetet på »Charlotte Löwensköld» många år tillbaka. Dagboksanteckningar⁹ om att Selma Lagerlöf arbetade på vad som ömsom kallades Schagerström, Estenberg, Ekenstedt finns från juni 1924, januari 1924, från maj 1922 och från hösten 1921. De tidigaste anteckningarna lyder:

25/9—21 Läste på förmiddagen Estenbergs brev. Ganska intressanta.

27/9 » Studerat Estenberg och tänkt på den.

6/10 » Arbetar på Estenberg (s. 56).

⁵ *A. a.*, s. 225 ff.

⁶ Mårbackasamlingen, KB. Anteckningsbok 15, s. 3 ff.

⁷ *Charlotte Löwensköld*, s. 37.

⁸ Hjalmar Gullberg, *Selma Lagerlöf*, 1940, s. 29 f.

⁹ Mårbackasamlingen, KB. Anteckningen om juni (28/6 1924) finns i anteckningsbok 19, s. 93 (skrivet bakifrån dvs. upp och ner) de övriga uppgifterna i anteckningsbok 6.

Blott i och med detta har vi ryckt betydligt närmare Topelius. Men det går att komma längre tillbaka i tiden. Uppslaget till romanen fick hon som bekant av lektor Herlenius i Falun. Denne intresserade henne för en samling brev och dagboksanteckningar, han funnit efter en doktor Estenberg. Denne var en äventyrlig adelsman och präst, som gifte sig med en dalkulla, »första unga och ogifta kvinna han mötte», bröt med föräldrarna, reste till Jerusalem och så småningom kom tillbaka till Sverige, där han tillbragte en olycklig ålderdom. Enligt sina uppgifter i »Mårbacka och Övralid» II uppsökte Herlenius Selma Lagerlöf i Falun, då hon våren 1920 vistades där. Han lämnade henne ett urval av handlingarna och rekommenderade dem som stoff till en ny bok.¹ »Några veckor därefter» (?) skrev Selma Lagerlöf till honom, att hon tagit itu med de estenbergska breven och grubblade över den psykologiska gåtan, hur en så nykter och skötsam person kunde bli så förfallen. Ett så dygdigt studentliv hade väl ingen någonsin fört, menade hon. T. o. m. Topelius var en syndig varelse jämfört med Estenberg.

Hon löste frågan genom att låta egenrättfärdighet och överdriven pietism i förening bryta ned Karl-Arturs personlighet. Enligt Herlenius: »Några anteckningar om adliga ätten Estenberg» (Meddelanden från Dalarnes fornminnesförening VII, 1920) blev Estenberg präst mot sina föräldrars vilja, men kom först sent i kontakt med läsarna. Detta skedde, medan han efter giftermålet reste omkring som konsistorii skjutshäst i ärkestiftet. Karl-Artur däremot träffade redan under uppsalatiden pietisten Pontus Friman. Dennes första inflytande var gott. Efter hand förorsakade han emellertid, att Karl-Artur kom i konflikt med föräldrarna. Överstinnan Ekenstedt var en kompromissens människa, religiös men ändå nöjeslysten. Karl-Artur ville under Frimans inflytande avstå från dans och andra världsliga nöjen, beslöt så småningom bli präst och reste slutligen — också på Frimans uppmaning — ut som missionär. Emellertid framgår av otryckta utkast till »Charlotte Löwensköld» och »Anna Svärd», att Friman inte ville ta ansvaret för Karl-Arturs urartning. Man kan alltså knappast ge pietismen skuld för Karl-Arturs värsta galenskaper. Men den var dock begynnelsen till det hela. Detta understrykes av att den person, som fick det största och mest fördärvbringande inflytandet över honom, nämligen Thea Sundler, hade en liten dragning åt pietismen. Charlotte hade, som Selma Lagerlöf uttrycker det, hindrat honom från att alldeles förstöra sig med sin alltför överdrivna fromhet. Thea, som ville ha honom för sig själv, visste att skickligt apellera till den stränga sidan hos honom. Så lyckades hon åstadkomma brytningen med Charlotte, med modern och med hustrun, Anna Svärd. Karl-Arturs bana blev allt mera sluttande. Till en början kunde han dock hänföra genom sina predikningar och imponera genom sin storsinhet. Sedan tog kärlekslösheten och egocentriciteten överhand. Han trodde sig gå Guds vägar, när han förkastade sin familj, precis som Sophie Topelius när hon bröt med sin mor. Men den stund han beslöt att avsäga sig prästämbetet och ge sig ut på vägar och stigar som Guds vandringsman, blev början till

¹ *Mårbacka och Övralid*, 2, s. 189 ff. Då lektor Herlenius avlidit, har jag inte kunnat få Selma Lagerlöfs brev till honom daterat. Den broschyr han medförde, *Meddelanden från Dalarnes fornminnesförening*, 7, anmäles som utkommen i *Svensk bokförteckning* för juni månad 1920.

slutet för honom. Kapten Lennart i »Gösta Berlings saga» var vuxen en sådan uppgift, ty han hade den stora kärleken. Men livet som marknadspräst renodlade Karl-Arturs egoism. Han slutade i förfall och råhet. Hans predikningar bestod av utfall mot åhörarna, och detta väckte enbart löje. Ett bevarat utkast återger en dylik scen direktare än friherrinnans berättelse i »Anna Svärd».

[...] då skrattsalvorna endast ökades i styrka av hans ursinne hade han höjt armarna mot himlen och samtidigt sjunkit på knä. 'Gud, Gud, Gud' hade han ropat, 'straffa dem!' Men det hade varit tydligt för en var att predikanten kallade ned Guds vrede över alla dessa människor därför att de funno honom löjlig. Åska och blixtn skulle sändas från himmelen, inte därför att folket hade syndat utan därför att man skrattat åt en främmande och okänd fripredikant, [...]²

Karl-Artur liknar i någon mån eremiten Hatto, om han ock har sina speciella bevekelsegrunder. Likaså erinrar den Gud han tror på om den stränge, gammaltestamentlige Gud, vi först möter i författarinnans 90-talsproduktion. Den sanna människokärleken hade Karl-Artur aldrig förstått. Räddningen kom tack vare att Charlotte tvingade honom att genomskåda sig själv. Men inte förrän efter missionärsåren började hans utvecklingskurva gå uppåt. Det konstateras i »Anna Svärds» avslutning, att han äntligen lärt sig älska människorna. Men hur han nådde därhän finns blott beskrivet i kasserade utkast.

Kärlekslösheten var alltså Karl-Arturs största fel. Därtill kom hans världsfrånvändhet. Selma Lagerlöf har i sina böcker inte satt *enten-eller*-kravet främst. Det är kompromissens praktiska handlingsmänniskor, som hon ser på med sympati.

Emellertid är det kanske inte tillrådligt att överdriva »Charlotte Löwenskölds» och »Anna Svärds» karaktär av tendensromaner. Stellan Arvidson har varnats av författarinnan själv på den punkten. Löwensköldcykeln skulle inte vara idébetonad på samma sätt som »Gösta Berlings saga», »Antikrists mirakler» och »Jerusalem». Framför allt var det psykologiska problem, som lockade författarinnan.³ Med all rätt framhåller dock Arvidson, att det är betecknande för den roll, som livsåskådnings-elementet och idémotsättningarna spelade i Selma Lagerlöfs diktning, att den psykologiska skildringen allt tydligare tog gestalt av en idébrottning. Det var i alla fall svärmeri och asketism, de företeelser, hon förut angripit, som förde Karl-Artur i fördärvet. Till stöd för Arvidsons åsikt kan anföras ett brev till Falbe-Hansen 28/3 1898 (KB). Det gäller »Antikrists mirakler», som Selma Lagerlöf alltså i efterhand ansåg så idébetonad. Hon påstod där, att det var folksederna, som lockat henne att skriva. Enligt detta samtida vittnesbörd skulle alltså upprinnelsen till »Antikrists mirakler» inte vara mer präglad av idémotsättningar än uppslaget till »Charlotte Löwensköld».

Vad är det då Selma Lagerlöf tar avstånd från i och med Karl-Artur

² Mårbackasamlingen, KB. *Karl-Artur Ekenstedt*, s. 15 i maskinskriften.

³ Stellan Arvidson, *Selma Lagerlöf*, s. 98. Jfr brev från Lagerlöf till Arvidson 4/4 1932. *Mårbacka och Övralid*, 1, s. 238: »Charlotte Löwensköld och Anna Svärd äro nog inte idéromaner såsom de andra, utgångspunkten var där psykologisk. Jag hade sett brev från den man, som varit modell för Karl-Artur, och det intresserade mig att försöka tänka ut hur en människa, som börjar som en till den grad dygdig pedant, kunde bli förfallen och lastbar.»

Ekenstedts gestalt? Det är svårt att renodla den åsikt han representerar. Anknytningar kan spåras i olika riktningar. Den har drag, som sammanbinder den med 1800-talets tradition av romaner om och mot läseriet. Den har samband med levande utövare av sträng religion, vars typiske företrädare kan sägas vara Kierkegaard. Man kan ofta få det intrycket, att Selma Lagerlöfs diktning är en fortlöpande kamp mot Brands och Kierkegaards stränghet, ett ständigt hävdande av kompromisslösningens berättigande. Men, som vi förut sett, tidiga barndomsintryck av hemmets avoghet mot läseri kan ha spelat in. Likaså mötet med den stränge prosten Kleberg i Landskrona, med schartauanismen i Bohuslän, där brodern Daniel bodde. Impulser från denna kan ha influerat kristendomstypen i »De fågelfrie» och »Herr Arnes penningar». Litterära inflytelser sammanmälte troligen med personliga upplevelser. Även Sjöstedt, som i väl hög grad betonat Kierkegaards inflytande, har dragit ganska försiktiga slutsatser. Selma Lagerlöf skulle enligt honom alltifrån »Legenden om fågelboet» ha »avvisat *den stränga kristendomstyp som fått sitt radikalaste uttryck hos Kierkegaard*».⁴ Det av mig kursiverade påpekandet tycks mig vara den lämpligaste sammanfattningen för de former av kristendom, Selma Lagerlöf tog avstånd från.

Som av denna undersökning framgått, har Selma Lagerlöfs angrepp på vad hon ansåg vara felaktig kristendom, stundom tagit sig ett speciellt uttryck. Hon anknöt till den art av tendenslitteratur, som sammanställer dylik kristendom med naturfientlighet. Löwensköldcykeln har stor betydelse, när det gäller att belysa detta förhållande. Ty i den sägs rent ut vad som i de tidigare verken klätts i historisk eller folkloristisk dräkt. Problemen från 90-talet får där sin slutgiltiga utformning. Denna linje i Selma Lagerlöfs produktion har ju ovan sammanställts med sekelgamla teorier. Religiöst sett sammanhänger den alltså med det hävdande av första trosartikeln, som bl. a. utmärkte 1700-talets naturreligion och 1800-talets parkerianism och efterföljande kompromisser mellan religion och natur. Några av dess litterära anknytningspunkter har jag försökt påpeka under framställningens gång. Dock är att märka, att Selma Lagerlöf blott upptog, vad som passade henne, av de skiftande former, i vilka tolerans, monism och humanism uppträtt. Antikidealet väckte hos henne ingen genklang. Ej heller den starkt accentuerade humanismen hos en skald som Tegnér. Fredén har påpekat, att Tegnér, när han ställde solen i kontrast mot korset, i solsymbolen inlade samband med såväl solguden Apollo som den vetenskap, konst och tankefrihet han företrädde.⁵ Selma Lagerlöf lät naturen representera glädje, skönhet och sund livsbejakelse, ofta ställd mot för trång, glädjedödande och åsiktsförtryckande kristendom. Emellertid kanske man ändå kan säga, att arvet från Tegnér återkommer även hos henne. Definitionen tages i lika vid bemärkelse hos Fredén, när han finner tegnérlinjen hos ett par andra författare. Det är oppositionen mot läseriet i Wetterberghs »Pastors-Adjunkten» och i Mellins »Kolarflickan», som bildar underlag för hans påstående.⁶ I båda dessa romaner kontrasteras naturkärlek mot läseri. En av personerna i »Pastors-Adjunkten», Lindner, ville se Gud i naturen. Men han fick till svar av Drängstedt:

⁴ Nils Åke Sjöstedt, *Sören Kierkegaard och svensk litteratur*, 1950, s. 360.

⁵ Gustaf Fredén, *Solen eller korset, Arsbok för kristen humanism*, 1948, s. 59 f.

⁶ *A. a.*, s. 75 f.

»[...] i naturen kunna vi inte skåda Gud: ty detta allt är ändeligt och fördomligt». ⁷ I »Charlotte Löwensköld» fruktade Karl-Artur sommarens skönhet, den drog honom bort från det oändliga.

Framför allt är det dock Runebergs »Den gamle trädgårdsmästarens brev», som »Charlotte Löwensköld» erinrar om i sin sammankoppling av pietism och avoghet mot naturen. Trädgårdsmästarens Rosa älskade sin hemtrakts sköna natur, innan hon blev omvänd. Men sedan trodde hon jorden vara fallen och såg blott dess förgänglighet. I stället dyrkade hon, som hennes far sade:

[...] skenbilden af en afgud, som din egen tanke fostrat [...] som pekar på den eviges ljusa värld, hans grönskande jord, hans milda himmel, på allt hvad som är heligt och dyrt, dina egna blomsterlemmar, ditt hjertas frid och din faders gråa hjessa och säger hotande och kulen: se, allt detta är intet, förneka, förkasta, förakta det, om du vill tillhöra mig, mig, för hvilken det, som glöder, älskar, andas, lever, är en fasa, och hvares rike är den eviga tomheten, der intet väsende lifvar ditt stoft, ingen kraft jublar i seger, ingen svaghet gråter i kärlekens nåd.⁸

Runeberg, som Selma Lagerlöf tidigt kände till⁹, kan ha bidragit till att ge henne ett grundläggande intryck av en dylik åsiktssättning. Kanske aktualiserades sedermera Runeberg av Topelius och hans konflikt med finlandspietismen. Redan i det måhända tidigaste utkastet till »Charlotte Löwensköld» finns hos Karl-Artur detta drag av kristen naturfientlighet.

Å ju mer erfarenhet som han vann, dess mer feek han lov te å ge Kristus rätt i hans tal om de rike. Då var sant att då va lättare för en kamel te å gå igenom ett nålsöga än för en rik te å komme in i himmelrike.

Han brukade sette om kvällera i sitt rum å fröjda sej övver månskivans vandring mellan di vite molnfläckera, som var strödde övver natthimlen. Då var nånting i då kalle, bleke mänskene, som passa ihop mä honom själv. (Överstruket: När han tänkte på sola så kunne han bli rent ängslig. Ho va livet å rikedom å ho kalla fram färgera på blomma å glöden på fleckkin.)

Han bruka inte be Signe komme in te sej för ho kunne aldrig sette sysslös [...]

Men iblann kom Flora Ringström in te honom [...]

Å då satte di sej bredvid varandre å han drog upp gardin å di satt å såg på mänskene.

Å han försökte å tale om för henne vafför mänskene va honom så kärt. Då var därför att då var så fattigt. Då gav ljus, men något mer gav då inte heller. Då satte inte liv i utsådda frön. Då gav ingen färg åt blommer å blad, då gav inte glöd åt människors kinder. Då gled över jorden utta te å tände liv å begärelse.

[...] 'Då ä sådant som människohjärtat ska vare', sa Estenberg. 'Då ska vare ett mildt å stille ljus. All denne rikedom, som sola kommer mä den ä bare störande. Jag skulle jämt ville gå i denne halvdagern. Jag tror, att då skulle göre oss milde å likgiltige. Vi skulle inte tänke på då värdslige. Vi skulle inte bry oss om granne kläder å jordens härlighet. Vi skulle komme te å leve för då evige, då verklige, då som ä på annre sia grava.'¹

⁷ Wetterbergh, *Pastors-Adjunkten*, 1845, s. 78.

⁸ Runeberg, *Samlade skrifter*, 3, 1852, s. 289.

⁹ *Mårbacka och Övralid*, 2, s. 232.

¹ Mårbackasamlingen, KB, anteckningsbok 18, s. 3 ff. (Den innehåller bl. a. utkast till *Man skall aldrig tänka*, tr. i Sv. D. 20/8 1921 och till *Mårbacka*.)

Det är mot bakgrunden av denna hyllning till allt sterilt och livlöst, som vi får ta i betraktande både Karl-Arturs teorier om avhållsamhet i äktenskapet och hans fruktan för att den sköna sommaren skulle dra honom ifrån Gud. Han stod och talade med Thea Sundler om att denna sommar var den vackraste han upplevat. Det märks, att han har förmåga att njuta av och älska naturen. Den skildring han ger av sin erfarenhet av den, är full av känsla och liv. Men den slutar med avståndstagande.²

[...] hänförd av all denna skönhet, brukar jag då slå upp mitt fönster, jag andas in en luft, full av ångande vällukt också den, av en aldrig förr anad ljuvhet, och jag utropar: 'Ack, min Gud, du har gjort din värld alldeles för skön.'

[...] 'Ja', sade han, 'jag menade vad jag sade. Jag har fruktat, att denna sköna sommar skulle förleda mig att älska det jordiska. Hur många gånger har jag inte önskat, att det vackra vädret skulle upphöra, att sommaren skulle bjuda på åska och blix, torka och kvalm, långa dagsregn och frostkalla nätter, såsom det brukar vara andra år?

[...] 'Förstår ni mig?' utbrast han. 'Men naturen har kanske ingen makt över er. Den talar inte till er med hemlighetsfulla och starka ord. Den frågar er aldrig varför ni inte tacksamt njuter av dess goda gåvor, varför ni inte griper efter lyckan, då den ligger inom räckhåll, varför ni inte skaffar er ett eget hem och gifter er med ert hjärtas älskade, såsom alla andra skapade varelser göra under denna välsignade sommar.'

För att hans reaktion i det följande skall förstås, är att märka, att Thea nyss utsatt tvivel i hans hjärta på Charlottes oegennyttia. Kanske fikade hon blott efter rikedom och yttre förmåner för dem båda.

'Den sköna sommaren', fortsatte han, 'har kommit som en bundsförvant till Charlotte. Ser ni, denna rikedom, denna blidhet, denna allmänna glättighet har berusat mig. Jag har gått omkring som en blind. Charlotte har sett min kärlek växa, liksom min längtan, min iver att äga henne' (s. 61).

Tidigare (s. 15) har jag haft anledning att nämna Kejsers karakteristik av hedendomen: den satte de skapade tingen före Skaparen. En dylik inställning var ju även typisk för munkarnas rädsla för att ha för mycket med denna världen att göra. Nu möter vi samma motivering hos Karl-Artur.

Han berättade för henne, att han för sin del aldrig kunde låta bli att tänka på Jesu ord till den rike ynglingen. Han var övertygad om att den förnämsta orsaken till människornas många olyckor låg däri, att de älskade de skapade tingen högre än den, som hade skapat dem. (s. 54) [...] han visste också, att han under denna sommar i Korskyrka hade älskat världen mer än Gud. Han visste, att Charlotte Löwensköld hade varit en fara för hans själ, och han ville mellan sig och henne uppressa en skiljomur, som hon aldrig skulle kunna genombräta. (s. 77)

Karl-Arturs avsikter var nog uppriktiga, hans religiösa känsla stundom äkta. Så som Selma Lagerlöf har skildrat hans predikan i andra avsnittet av kapitlet »Lysning»³, måste man få det intrycket. Han omtalade där, att det var vännen Pontus Friman, som varnat honom för att dyrka de skapade tingen mer än dess Skapare. Och han slutade med en gripande vädjan om hjälp. Han önskade att åhörarna måtte bedja för honom, så att inte världen skulle vända hans håg från Kristus. Men eftersom han var en av dem »som icke hava kärlek» och dessutom gick för långt i svär-

² *Charlotte Löwensköld*, s. 59 ff.

³ *A. a.*, s. 252 ff.

misk överdrift, så hjälpte icke den goda avsikten. Under skildringens gång betonas allt mer Karl-Arturs dåliga sidor. Schagerströms karakteristik av honom i brevet till Charlotte var träffande:

Jag har stundom hos honom förmärkt en snillrik och ädel anda, som ger löften om framtida storhet. Men ibland har jag också funnit honom hård, nästan grym, lättrogen, lättretad, i saknad af sansadt omdöme.⁴

Selma Lagerlöf var själv rädd för att hon fått Karl-Artur alltför avskyvärd. Men just att hon medvetet formade honom sådan, gör det troligt, att hon ej stod på hans sida. Vad som här speciellt är av intresse, är att Karl-Arturs världsfrånvändhet tar sig uttryck även i rädsla för naturens skönhet och den makt — underförstått onda makt — den kunde ha över en människa. Detta griper tillbaka inte blott på Topelius utan också på hennes tidigaste noveller. Troligen låg det en tendens bakom de konflikter mellan kristendom och naturmakt, som Selma Lagerlöf tidigare förlade till medeltid eller mera sagobetonad folksägenmiljö. Till en början var den nog rydbergsinspirerad; hon vände sig liksom han mot den felaktiga kristendom, som satte asketism och världshat i främsta rummet. Antagandet av en tendens i dessa fall styrks av Löwensköldcykeln. Här i hennes kanske mest realistiska arbete finns alltså utan varje mytologiskt maskineri just liknande antydningar om fruktan för och konflikt med naturen. Och uttalanden i den riktningen har lagts i munnen på en gestalt, från vars idéer författarinnan tydligt tar avstånd. Angrepp på naturen tycks i Selma Lagerlöfs verk vara synonyma med angrepp på det världsliga över huvud taget, symboler för den asketiska världsförnekelse, hon alltid stod i opposition till.

Löwensköldcykelns pietismangrepp kan betraktas som en fortsättning på Topelius' konflikt. I Topelius' hyllning till skapelsen hör vi tillika nästan ett eko av Gaetanos hymn till den sköna jorden. Dock hade Topelius nått den kompromiss mellan jord och himmel, som Gaetano aldrig kom fram till. Men det finns ytterligare sammanhang mellan Löwensköldcykeln och motivets tidiga utformning. »Legenden om julrosorna» och »Trollmusik» hörde ju intimt ihop med »Karl». Dessa verk bör alltså ha aktualiserats, under arbetet på »Löwensköldska ringen». Denna bok är ju en omarbetning av den gamla spökhistorien. Selma Lagerlöf arbetade på denna nya utformning åtminstone vid två tillfällen, 1921 och 1924.⁵

Det är inte heller så långsökt att finna ett samband mellan pietisterna och medeltidens världsfrånvända munkar. Redan Keijser drog paralleller mellan munkväsendet och pietismen — t. o. m. till munkväsendets fördel.

Om man kallar munkväsendet en pietistisk företeelse, så bör man dock noga märka, att, då pietismen är dels asketism, dels ringaktande af vetenskap och konst, munkväsendet endast i förra afseendet är en pietistisk företeelse.⁶

Dessutom kunde Selma Lagerlöf ha läst hos Vasenius, att Topelius drog en liknande parallell i ett brev till Emilie:

⁴ *A. a.*, s. 326.

⁵ Enligt anteckningsbok 6 (i Mårbackasamlingen) skrev hon 19/8 1921 på *Generallens ring*. Enligt brev t. Bonnier skickade hon i nov. 1924 början på *Löwensköldska ringen* för att ingå i *Bonniers veckotidning* som följetong; den publicerades där från julnumret 1924 t. o. m. sista februariumret 1925.

⁶ Keijser, *Grunddragen af kristendomens historia*, andra afdelningen, 1884, s. 19.

[...] våra annars aktningvärda pietister fela däruti, att de sätta sig upp mot den *yttre* världen och tro sig böra försaka livvets yttre glädje. Detta är catholskt; de äro vår tids munkar och nunnor till lefvernet.⁷

Medeltiden hade även aktualiserats för Selma Lagerlöf i samband med talet över Birgitta 1923. De efterlämnade utkasterna visar, att hon till en början just varit inne på brytningen mellan kristendom och hedendom. Visserligen kom den katolska kyrkan så småningom med en lösning, som sig bör i ett tal om ett helgon. Men man känner igen en del av tankarna från 90-talet — Selma Lagerlöfs inställning blev densamma som i kungahällanovellerna.

[...] då kände sig män och kvinnor såsom i en ny barndom. Och den som fordom vetat att handla vist och besinningsfullt och varit till föredöme han visste nu intet mer än den sämste, ty hans visdom var en hednings och den föraktades. Och vad som var ärvt av gammalt från förfäderna det föraktades nu, därför att det bar hedningsmärket och drog neder till helvetet —.⁸

Bland dessa utkast finns också ett uttalande om Olaf den helige, som ger associationer till »Astrid». Intet land skulle ha varit rikare på jättar och förfärliga troll än Norge. Men kung Olaf hade tvungit dem att fly ur landet.

Den natur, där handlingen i »Charlotte Löwensköld» utspelades, hade Selma Lagerlöf speciella skäl att vara fästad vid. Detta kan också besträcka, att hon nog ej var böjd att hålla med Karl-Artur i hans fiendlighet mot den. Under sin konfirmationsläsning för farbrodern, prosten Hammargren i Karlskoga, dvs. Korskyrka prästgård, hade hon ju mött en präst, vars kristendom omfattade även kärlek till naturen. Både på grund härav och tack vare traktens skönhet hade hon kommit att fästa sig vid denna plats. I »Prostfolket i Karlskoga», tr. 1930, ger hon exempel på detta. Hon beskriver en midsommarpredikan av prosten, där han prisade Guds under i den uppblomstrande naturen och njöt av att skildra »den ljuva sommar, då gräs och gröda gror».⁹

Och för mig lade sig alltifrån denna dag ett skönhetskimmer över den värld, som var hans. Den vida sjön Möckeln, den mörka Rävåsen, den gamla kyrkan med sitt kopparklädda torn, de stora lindarnas väldiga kupoler, kyrkbyn och prostgården, de vita bruksherrgårdarna, allt detta ser jag alltjämt omstrålat av en lysande midsommardags solljus och blomsterfägring.¹

Detta är skrivet ett par år efter »Anna Svärd»² men bör vara symptomatiskt för hennes inställning, även då hon gjorde denna trakt till skådeplats för sina romaner. Hon har t. o. m. tagit ett avsnitt, som hon själv säger, nära nog ordagrant ur »Charlotte Löwensköld» för att göra artikelns beskrivning av prostgården tillräckligt målande. Den så utformade skildringen finns dessutom med även i första versionen av berättelsen om prostfolket, den 1926 tryckta »Erik Tullius Hammargren, min konfirma-

⁷ Vasenius, *Zacharias Topelius*, 2, s. 411.

⁸ Mårbackasamlingen, KB, anteckningsbok 15, s. 145.

⁹ Jfr Ek, s. 269 ff., som liksom jag själv kommit till samma uppfattning av Hammargrens betydelse.

¹ Citerat efter omtrycket i *Från skilda tider*, 2, s. 190.

² Enligt brev till Bonnier 23/4 1928 höll Selma Lagerlöf på med sista kapitlet av Anna Svärd vid denna tidpunkt.

tionslärare» ur »I Karlskoga bergslag». Även vissa utkast kopplar samman Charlotte med det verkliga prostfolket.

Selma Lagerlöf hade också anledning att para samman tanken på släktingarna med avoghet mot läseri. Detta framgår av »Prostfolket i Karlskoga». Den tid hon vistades hos dem, hade varit Hammargrens lyckligaste. Sedan följde en starkt frikyrklig rörelse, som splittrade församlingen och vållade prosten och hans hustru mycken smärta. Parallellen med prostfamiljen Forsius är tydlig. Den väckelse Karl-Artur åstadkom betraktades med ogillande från Korskyrka prostgård.

I andra delen av barndomsminnena från Mårbacka, »Ett barns memoarer», tr. 1930, vidrörde Selma Lagerlöf kraftigare än i den första memoarboken, faderns endast förut antydda aversion mot läsare och kolportörer. Han skulle ju ha hållit dem för värre pack än straffångar. Löjtnant Lagerlöfs fientliga inställning, som tidigare än allt annat kunde ha utformat hennes åsikter, hade åter aktualiserats. Den måste vara med i den skildring av fadern, som följde efter det verk, där hon kanske intensivast har fullföljt hans intentioner.

Memoarerna är av intresse, därför att där möter glimtar från Gösta Berlings värld, men reducerade till sin naturliga kvalitet av spökhistorier. Det är rätt symptomatiskt för Selma Lagerlöfs med åren allt nyktrare inställning — i diktverken *nota bene*. Naturbesjälning blir allt sällsyntare. Löwensköldcykeln har inte mycket av ingripande och deltagande landskap. Den böjelsen i hennes författarskap har allt mer avtagit. Den tendentiösa sidan, angreppen på världsfrånvändhet, asketism och naturfientlighet, har däremot tilltagit, framförallt i öppenhet. Dessa båda linjer i hennes produktion skär varandra ett flertal gånger. Även i dessa sena verk möts naturskildring och naturfientlighet fast i mer realistisk skiftning. Och då är resultatet oförändrat — hennes ålderdoms inställning är densamma som den tidigt antydda.

Det var förvisso inte så, att hon fordrade, att naturen nödvändigt skulle innefattas i en människas religion. Ej heller ansåg Selma Lagerlöf a priori, att t. ex. frikyrklighet var av ondo. Men då hon mötte en för trång och världsfrånvänd kristendom, sammanställde hon den gärna med naturfientlighet. Uppstod då en konflikt, var hennes sympatier på naturens sida. Om det fanns en möjlighet till kompromiss, grep hon dock denna. Hennes ideal var, att en människa skulle vara både glad och god. Jord och himmel, naturen och Gud skulle försonas.
